

J
E Z I K
in
lovstvo

ISSN 0021 - 6933 LETNIK XL 1994/95 ŠTEVILKA 7

VSEBINA

- Razprave in članki**   **243**   Miran Hladnik
Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje
- 255**   Olga Kunst Gnamuš
Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo
- Razgledi**   **263**   Vančo Tuševski
O prvi recenziji v novi makedonski književnosti 19. stoletja
- Metodične izkušnje**   **266**   Boža Krakar - Vogel
Maturitetna pisna naloga esejskega tipa (maturitetni esej) iz književnosti – pisanje, ocenjevanje
- Ocene in poročila**   **272**   Irena Žerjal
Brižinski spomeniki v italijanščini
- 274**   Ludvik Lazar
Zbirka Šolska ura (Didaktične skice)

Jezik in slovstvo

Letnik XL, številka 7
Ljubljana, maj 1994/95

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številk)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Alenka Šivic - Dular (glavna in odgovorna urednica), Marko Juvan, Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Marja Bešter, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertonec

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 1500 SIT, cena posamezne številke 250 SIT, cena dvojne številke 320 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri porvajenikih, je letna naročnina 800 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5 procentni davek od prometa proizvodov.

Miran Hladnik

UDK 007:681.3:82.0

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje

1 Elektronski viri informacije

Informacije so vedno dostopnejše. Od doma že listamo po katalogih svetovnih knjižnic, arhivih univerzitetnih in drugih računalniških centrov ter si ogledujemo njihovo tekstovno, slikovno, filmsko in zvočno gradivo. Knjige naročamo prek računalnika in jih prebiramo na zaslonu, se prek zaslona pogovarjamo s kolegi po celem svetu. Problem je orientacija ali, če uporabim popularno besedo, navigacija po morju informacij oz. — s stališča tvorcev informacije — kako opremiti (povzeti, indeksirati) informacijo, da se ne bo izgubila v množici drugih in da bo kar najbolj dosegljiva uporabniku.

Tole je članek o elektronskih bibliografskih, tekstovnih in drugih podatkovnih zbirkah, zanimivih za literarnega zgodovinarja, o strokovnih debatnih forumih, strokovni periodiki, člankih in knjigah, programih za analizo literature, dostopnih po računalniški mreži, in o inštitucijah, ki ustvarjajo, hranijo in ponujajo vse to gradivo. Uporaba računalnika se je, kot vse kaže, v humanistiki osredinila ravno na shranjevanje podatkov in čim hitrejšo iskanje po podatkovnih zbirkah: podatki so shranjeni poceni, na majhnem prostoru, so hitro dosegljivi in se jih da poljubno razmnoževati oziroma izdelati varnostne kopije.¹ Področje se zelo hitro razvija in spreminja, zato so podatki v članku kratke veljavnosti. Izkušnja uči, da pisanje na temo sodobne komunikacije zastari že v nekaj letih, nekatera predvidevanja pa razvoj postavi na laž že prej. Poročilo se omejuje na zahodne in deloma na slovenske vire.²

Internet

Hiter razvoj računalniških omrežij je spodbudil razrast svetovnega elektronskega informacijskega sistema. Omrežja se povezujejo med seboj in omogočajo komunikacijo med oddaljenimi računalniki. Ena izmed takih povezav, ki združuje računalniška omrežja na izobraževalnem, raziskovalnem, vladnem, vojaškem in poslovnem polju, se imenuje internet. Internet je bil ustanovljen pred dvajsetimi leti v okviru obrambnega ministrstva Združenih držav Amerike in je še danes v ZDA najbolj razpreden; Evropa prispeva vanj 25 odstotkov omrežij. Slovenski univerzi in ministrstvo za znanost so vanj vključeni prek *arnesa* (akademskega in raziskovalnega omrežja

¹ Prispevek s svežim gradivom dopolnjuje poglavja mojega Praktičnega spisovnika (Ljubljana, 1994); za načelno problematiko računalniške analize literature glej moj članek Količinske in empirične raziskave literature, v SR 43 (1995). Razgledovanje po elektronskem informacijskem kraljestvu (bogastvu) mi je omogočil študijski dopust v šolskem letu 1994/95, ki sem ga ob podpori Fulbrightovega sklada preživel v univerzitetnem mestu Lawrence v Kansasu. Taiste informacije so s nekaj več jeze zaradi slabih telefonskih linij dosegljive tudi od doma, vendar doma za taka virtualna popotovanja nikoli ni pravega časa.

² Slovenska računalniška podjetja v zvezi z literaturo in jezikom bo moral popisati poseben članek. Prav tako bo treba pogledati drugam, na kako od številnih občin mest, za praktična navodila, kako uporabiti domači ali inštitucionalni računalnik za dostop do virov, naštetih v temle članku.

Slovenije). V začetku leta 1995 šteje internet skoraj 5 milijonov računalnikov gostiteljev (*hosts*) z okrog 30 milijoni uporabnikov in zelo hitro raste: število uporabnikov se vsako leto podvoji, tako da jih je težko natančno prešteti; vsak dan je nanj priključeno milijon uporabnikov. Poleg interneta je še cela vrsta omrežij (*Prodigy, CompuServe, AmericaOnLine, Delphi ...*),³ v glavnem za interesente, ki se vključujejo vanje od doma prek modemov in plačujejo za nekajurno dnevno povezavo s katerim koli koncem sveta mesečno naročnino, primerljivo naročnini na kabelsko televizijo ali telefon. Komericalne mreže posredujejo na uporabniku prijazen način dnevne novice, vremenske, finančne, turistične podatke, skratka vse, kar zanima naročnike. Ti v zadnjem času od svojih mrež zahtevajo, da jih povežejo tudi z internetom.⁴

Informacije, dosegljive prek interneta, tako hitro naraščajo, da ni mogoče oblikovati enotnega in zanesljivega kazala ali jih enoumno strukturirati; zato se internetu pogosto očita anarhičnost. Primerjajo ga morju in listanje po njegovih virih navigaciji oziroma krmarjenju. Nagel in neorganiziran je tudi fizični razvoj omrežja: predvidevajo, da bodo v kratkem kanali, po katerih se pretakajo informacije, tako prepustni, da bo prenos cele enciklopedije zahteval le pičlo sekundo in da bodo pogoltnili tudi tridimenzionalno grafiko ter druge medije — televizijo, radio in telefon.

Elektronska pošta, naročniški strežniki in informacijski centri

Komunikacija v internetu poteka prek različnih protokolov. Najbolj znani so *ftp, mail, telnet, news, gopher* in *http*. *Ftp* (*file transfer protocol*) je protokol za prenos datotek; kazalo javno dostopnih datotečnih arhivov po svetu, v glavnem programske opreme, ima program *archie*. Protokol *mail* je za elektronsko pošto. V akademski komunikaciji je že običajno navesti poleg poštnega naslova, številke telefona in faksa tudi elektronski naslov. Znanstvene revije sprejemajo članke po e-pošti, njihova uredništva nimajo več enotne lokacije, ker po e-pošti uredniki z različnih koncev sveta enakopravno, hitro in učinkovito odločajo o objavi, v glavi objave je pogosto naveden tudi e-naslov avtorja. Naslov udeleženca v elektronski komunikaciji je iz dveh delov: imena osebe (okrajšave imena ali šifre) in njene lokacije.⁵ Inštitucije običajno ne skrivajo seznamov z naslovi in ponujajo celo orodja, s katerimi lahko najdemo kolege doma in po svetu. Praviloma države subvencionirajo svoje akademske inštitucije tako, da je za njene člane (učitelje, raziskovalce, študente, akademsko administracijo) komunikacija v mreži zastoj. Na zahodu porabi povprečen akademik za elektronsko pošto in podobne reči že zaskrbljujoče veliko časa dnevno. — *Telnet* je protokol za neposredno priključitev na oddaljeni računalnik.

Mrežnih konferenčnih sistemov je cela vrsta. Komericalni so znani pod imenom BBS (*bulletin board system* 'oglasna deska', 'stenčas') — nanje se uporabniki priključijo od doma in plačajo zato nekaj večji telefonski račun. Internetov konferenčni sistem je bil ustanovljen leta 1979. Imenuje se *Usenet* (*user network*) in deluje po protokolu *news*. Število debatnih tem v njem stalno raste in jih je trenutno več kot 10.000. Teme prepoznavamo po naslovih: glavne skupine so *alt* in *misc* (splošne teme), *comp* (računalništvo), *soc* (družbene teme), *sci* (znanost), *rec* (rekreacija), ki so nadalje natančneje razvejane. O literarni vedi ne bomo dobili nič, pač pa se lahko pogovarjamo o knjigah,

³ Pisava imen omrežij, računalniških programov in protokolov povzroča zoprne težave. Po eni strani gre za naslove avtorskih izdelkov, ki se prodajajo podobno kot knjige, ali inštitucij in bi jih morali pisati z veliko začetnico kot naslove knjig in inštitucij, drugod imajo status občega imena, podobno kot avtomobilske znamke ali zdravila, kar narekuje pisanje z malo začetnico, čeprav gre za registrirana imena. Preprostega pravopisnega pravila ni: *internet* pišem z malo začetnico, ker ne gre za klasično inštitucijo, tako tudi nekatere napol kratične izraze.

⁴ V ZDA ima računalnik že več kot četrtina gospodinjstev in družine porabijo več časa pri računalniku kot pri televiziji; najhitreje se razvija prav področje računalniške telekomunikacije in močno spreminja naš vsakdan.

⁵ Avtorju, ki je tole besedilo uredništvu po e-pošti poslal iz Amerike, se npr. da poslati pripombe na naslov *miran.hladnik@uni-lj.si*; *uni-lj* je krajsava ljubljanske univerze, *si* pa je mednarodna krajsava za Slovenijo. Čeprav so e-naslovi dosegljivi fakultetnemu osebeju in študentom že kar nekaj let, med domačimi slovenisti po njih do zdaj ni bilo povpraševanja. Podjetnejši so bili tuji slovenisti, npr. dialektolog Marc L. Greenberg iz Lawrenceja v Kansasu (*greenbrg@kuhub.cc.ukans.edu*), urednik časopisa *Slovene Studies* Tim Pogačar iz Bowling Greena v Ohiju (*pogacar@andy.bgsu.edu*), avtor knjige o slovenski elegiji Peter Scherber iz Göttingena (*pscherb@gwdg.de*), verzolog Viktor Son'kin iz Moskve (*lego@sonkin.msk.ru*) in drugi.

posameznih avtorjih ali žanrih v desetih nemoderiranih konferencah pod rubrikami *rec.arts*, *alt.fan* in *alt.books*. O elektronskih besedilih teče debata pod naslovom *bit.listserv.gutenberg*. Besedovanje o Sloveniji poteka pod naslovom *soc.culture.slovenia*. Debate praviloma nimajo urednikov in so spontane. Včasih je to njihova prednost, včasih pa zaradi nekompetentnih ali preveč razboritih udeležencev tudi ne.

Konferencam podobna ustanova so naročniški strežniki (*listserver*), ki posredujejo tematsko določeno pošto naročnikom s seznama (*mailing list*). Uporabnik ne hodi več gledat, kaj se dogaja v debatnem krožku, ki ga zanima, ampak se naroči na določeno diskusijo in jo prejema ter prebira kot elektronsko pošto. Pošta, ki prihaja z naročniškega strežnika, vsebuje vprašanja, in odgovore, predloge in komentarje kolegov s celega sveta, obvestila, razpise za sodelovanje na fizičnih konferencah, razpise za službe, skratka vse, kar se zdi posameznim naročnikom vredno posredovati drugim. Sezname imajo včasih svojega urednika, včasih pa je pošta nemoderirana in necenzurirana. Slaba stran naročniških strežnikov je, da hitro napolnijo skromno odmerjeni prostor, ki ga posameznik zaseda v pomnilniku mrežnega računalnika. Na področju književnosti je tematsko zamejenih akademskih konferenc na desetine: svoj forum imajo veliki ali popularni avtorji (Shakespeare, Balzac, Cervantes, Nabokov itd.), posamezne nacionalne literature, postmodernizem, literarna teorija. Debatni forum *Humanist* je prostor za razpravljanje o uporabi računalnika v humanistiki pa tudi o splošnih humanističnih temah, *Seelangs* za diskusijo o slovanskih in vzhodnoevropskih jezikih in literaturah, *Eric-L* je didaktična konferenca na temo literature, v *Prosody* se razpravlja na verzološke teme, *Scholar* je za tekstno analizo.⁶

Gopher je protokol za sprehanje po različnih računalniških lokacijah po svetu s pomočjo menijev s hierarhično urejeno informacijo, WWW (*world wide web* 'svetovna mreža', tudi W3) pa je protokol oz. sistem za nelinearno in nehierarhično organizacijo besedilnih, slikovnih, filmskih in zvočnih informacij v internetu po tehnologiji hiperteksta (nadbisedila). W3 je sestavljen iz spisov (*document*), stikal (*link* 'stik', 'člen', 'povezava', 'zveza', 'kazalka', 'gumb') in iskalnih kazal (*search index*). Za obvladovanje informacij po W3 in po drugih protokolih je na voljo več prijaznih programov.⁷ *Mosaic*, *cello* in *netscape* so hipermedijski programi in delujejo v okolju oken (*windows*), *lynx* pa deluje podobno v asetskem okolju DOS-a in velikih sistemov; ker ne zna gledati slik in poslušati zvoka, je tudi precej hitrejši od prvih treh. Vrsta drugih orodij si prizadeva vzdrževati pregled nad vedno številnejšo ponudbo novih in novih strežniških informacij: knjižničnih katalogov, podatkovnih zbirk, programskih in besedilnih arhivov, oglasnih desk ipd. Kot je za anglosaški svet običajno, v predmetnem kazalu gesla literarna veda ne bomo našli, pod geslom literatura pa bodo podatki zanimivi prej za ljubitelje lepe knjige kot za literarne zgodovinarje.⁸

Simpatična postaja orientacija po strokah v hipertekstualnem (nadbisedilnem) okolju W3. Za pregled nad gradivom in projekti skrbijo podjetne akademske institucije, strokovna združenja,

⁶ Seznam javnih konferenc je dobiti v več kazalih interneta, npr. pod naslovom *Computing and the Humanities*, znanstvene med njimi, tudi tiste, ki zadevajo literarno vedo, dobimo na gopherju knjižnice Državne univerze Severne Karoline po poti naslednjih vgnezenih poglavij: NCSU's »Library Without Walls«: Reference Desk: Guides. Na konferenco se naročimo z ukazom *sub ime konference ime naročnika* na naslov ustreznega naročniškega strežnika, npr. za konferenco *Humanist* na *listserv@brownvm.brown.edu* (to je Brown University v mestu Providence, Rhode Island), za *Seelangs* (*Slavic and East European Languages*) na *listserv@cunyvm.cuny.edu* (City University of New York), za *Eric-L* (*Experimental E-Conference for Teaching and Study of Literature in Education*) na *listserv@iubvm.ucs.indiana.edu*; *Etextctr* je ime diskusije o elektronskih besedilih na *listserv@lists.princeton.edu* (univerza Princeton je v New Jerseyju), kazalo projekta *Scholar* je na naslovu *gopher://jhuuniverse.hcf.jhu.edu/11/HAC/Journals.SCHOLAR*.

⁷ Za programe, s katerimi listamo po informacijah v mreži, predlagam izraz listalnik, kar bi bilo ustreznica angleškemu *brower*.

⁸ Severnokatoliška univerza v kraju Chapel Hill (*sunsite.unc.edu*) npr. zbira podatke o avtorjih, kritikah in literarnih nagradah ter skrbi za zveze s knjižnicami ter knjigarnami, kjer uporabnik lahko prek zaslona naroči najnovejšo izdajo. — Še nekaj drugih virov, zanimivih za humanistične študije in za literarno vedo: *gopher://dewey.lib.ncsu.edu* (Severnokatoliška univerza), *gopher://gopher.uiuc.edu* (Illinoiska univerza v kraju Urbana-Champaign), *gopher* na Severnomichiganski univerzi (*http://www.nmu.edu*). Informacije, zadevajoče ruske in vzhodnoevropske študije (REESWEB), hrani strežnik univerze v Pittsburghu v Pensilvaniji (*http://www.pitt.edu/~cjp/rees.html*). V elektronski varianti tegale članka (*http://www.ijs.si/lit/pis-vir.html*) je mogoče vse našete zveze tudi takoj preizkusiti.

korporacije in posamezniki (Yahoo, Einet in vrsta drugih), ki kažejo drug na drugega, tako da je treba zadeti le na eno tako mesto, pa se že odprejo obzorja po vseh drugih pomembnih lokacijah strokovne informacije. Izhodiščne točke iskanja oz. pomembnejše začetne strani inštitucij so znane kot naslovne strani (*home-pages* 'domače strani') in imajo v internetu enkratno standardno oznako, tako kot vsak spis v W3.⁹ Slovenska jezikoslovna stran prinaša seznam literature za tuje študente slovenščine — pripravil ga je Marc L. Greenberg —, angleško-slovenski in slovensko-angleški slovar in informacijo o *Society for Slovene Studies* (<http://nl.ijs.si/sss.html>), slovenske literarne in literarnovedne reči (kazala in povzetke člankov v Slavistični reviji, Slavi, SSJLK, zbirko besedil slovenskih klasikov, bibliografijo vseh slovenističnih literarnozgodovinskih diplomskih nalog, ki se hranijo na ljubljanski slavistiki, slovenistični študijski program z literaturo, zbirko strokovnih razprav in monografije ter podobne reči pa je dobiti okoli naslova <http://www.ijs.si/lit/literat.html>. Za literarne študije zanimive lokacije so zlasti v angleško govorečem svetu: med prvimi so jih organizirali Kanadčani,¹⁰ v ZDA pa sta zlasti aktivni univerzi Princeton in Rutgers v New Jerseyju, ki gostita CETH (*Center for Electronic Texts in the Humanities*).¹¹ Raziskovalci se srečujejo na konferencah, ki jih organizirajo različna združenja: ameriški ACH (*Association for Computers and the Humanities*) in CATH (*Computers and Teaching in the Humanities*) ter britansko ALLC (*Association for Literary and Linguistic Computing*).¹²

Te in druge lokacije ponujajo v uporabo raznoliko programsko opremo, nekaj zastoj (*freeware*), nekaj pa za majhen denar, če je program uporabniku všeč (*shareware* 'javna programska oprema'). V zadnjem času je vedno večja potreba po ogledovalnikih (*viewer*), nadbesedilnih urejevalnikih,¹³ internetovih listalnikih in prevajalnikih besedil (*conversion programs*) iz klasične oblike v nadbesedilno in narobe. Naslednja skupina so programi za pridobivanje, to je digitalizacijo besedil, potem programi za analizo besedil,¹⁴ programi za kritično izdajo besedil¹⁵ in programi za literarni pouk oziroma za prezentacijo literarnozgodovinskih podatkov. Računalnik poživlja učenje in pouk v humanistiki, opogumlja študenta k samostojnim izjavam in za poseganje v drugo besedilo ter omogoča hiter pristop k virom, ki so bili prej dostopni samo redkim raziskovalcem. Nekateri ameriške univerze že razpisujejo posamezne tečaje po mreži; študentu ni več treba od doma, vse lahko opravi prek domačega računalnika: vpiše se, sledi predavanjem, odda referat, se posvetuje s profesorjem, odgovarja za izpit.

Redkejši in za popularno rabo neprimerni so eksperimentalni programi za razumevanje večjih enot, kot sta beseda in stavek. Program *Boris* in njegov naslednik *Thunder*, ki sta nastala v okviru kognitivnih raziskav, že obvladujeta posamezne praktične življenjske situacije in zgodbe, vendar

⁹ Oznaka ali URL (*uniform resource locator*) slovenske naslovne strani je <http://www.ijs.si/index-slo.html>. *Http* (*hypertext transfer protocol*) pomeni, da imamo opraviti z nadbesedilom, www.ijs.si pove, da se informacija nahaja na W3-strežniku na Inštitutu Jožef Stefan v Sloveniji, *index-slo* je ime dokumenta, *html* (*hypertext markup language*) pa je kratica za standardni jezik v W3, to je za nadbesedilno obliko spisa.

¹⁰ CCH (*Centre for Computing in the Humanities*) na Torontski univerzi (<http://www.cch.epas.utoronto.ca:8080/cch/cch.html>), <http://137.122.12.15/HumCanada.html>, <http://www.peinet.pe.ca:2080/Chorus/home.html>.

¹¹ Naslov CETH-a je <http://cethmac.princeton.edu/>. — Še nekaj virov: Virginjska univerza daje streho IATH (*Institute for Advanced Technology in the Humanities*), v okviru katerega se nahaja ETC (*Electronic Text Center*). Na Pensilvanijski univerzi je CCAT (*Center for Computer Analysis of Text*) s poudarkom na bibličnih študijah, na Michiganski univerzi pa HTI (*Humanities Text Initiative*). Brown University ima IRIS (*Institute for Research in Information and Scholarship*), CPET je kratica za *Catalogue of Projects in Electronic Text* na univerzi v Georgetownu, Washington, D.C., ki vsebuje informacije o nekaj sto besedilnih zbirkah po svetu. Brigham Young University ima HRC (*Humanities Research Centre*).

¹² Od britanskih inštitucij je najbolj znan CHC (*Centre for Humanities Computing*) na računalniškem centru Oxfordske univerze (<http://sable.ox.ac.uk/OUCS>). — V neangleški Evropi je večji elektronski humanistični center na Norveškem.

¹³ Npr. *HyperCard* za jabolka (*apple*), *HMcard* z graške Tehniške univerze za okolje PC-jevih oken.

¹⁴ Tak je TACT (*text analysis computing tools*), program za formiranje tekstualne podatkovne zbirke, po kateri je mogoče iskati; potegniti se ga da z naslova <ftp://ftp.epas.utoronto.ca/pub/cch/tact/tact2.1gamma/disk1/> in *disk2/*). *Micro-OCP* je oxfordski konkordančni program, ki se med drugim ponaša, da zna lepo izdelovati stvarna kazala in da je primeren tudi za neangleške jezike, znana sta tudi ameriški *WordCruncher* in *Textpck* iz Mannheimia.

¹⁵ Npr. *Collate* za jabolka in tūbinški TUSTEP.

sta pri analizi literarnih zgodb še zelo nebogljena. Odgovarjati znata le na vprašanja o besedilih, ki so bila posebej napisana zanju.

Bibliografski podatki

Elektronska knjiga postopoma briše mejo med knjižničnim katalogom in bibliografijo. Ko bralcu ne bo več treba fizično iti v knjižnico, da bi si izposodil knjigo, ker jo bo lahko poiskal in prebral kar prek računalnika, ga ne bo pretirano zanimalo, kje se knjiga nahaja: na zaslon si jo bo namreč priklical enako hitro iz ljubljanskega NUK-a kot iz kake ameriške knjižnice. Katalogi večjih knjižnic že zdaj ne popisujejo le lastne knjižne zaloge, ampak vključujejo tudi kataloge okoliških knjižnic ter omogočajo priklop na kataloge drugih večjih knjižnic. Po drugi strani se počasi briše razlika med bibliografskim popisom knjig in knjigami samimi (to je elektronsko tekstovno zbirko). V trenutku, ko bralec najde naslov, najde namreč tudi celo besedilo. Elektronske knjige, zlasti slovenske, so trenutno še redke, v praksi listamo od doma zaenkrat le po katalogu, knjige pa si je še vedno treba iti sposoditi peš.¹⁶

Od bibliografij je za slovenskega literarnega zgodovinarja zanimiva zlasti MLA-jeva,¹⁷ članke o literarni didaktiki in njihove povzetke prinaša pedagoška bibliografska zbirka ERIC, ki jo je mogoče doseči na različne načine, za slavista pa je žal brez pomena humanistični citatni indeks (AHCI).¹⁸ MLA-jevo mednarodno bibliografijo, pedagoško zbirko ERIC in zbirko disertacij (*Dissertation Abstracts Ondisk*) imajo knjižnice na CD-ROM-ih, ki jih obnavljajo vsakih nekaj mesecev. Bibliografske podatke in povzetke razprav iz teh zbirk se da dobiti tudi po mreži, vendar tedaj niso zastoj. Bibliografske in druge podatkovne zbirke prodajajo komercialna podjetja — največje med njimi je *Dialog*, ki ponuja vsega 300 zbirk s skupaj 120 milijoni zapisov. Stroške povzročajo letna naročnina, nerodna programska oprema in precej visoka cena zveze (8 \$ na uro), tako da se bolj splača poseči po isti informaciji na cenejših CD-ROM-ih.¹⁹

Besedilne zbirke

V elektronski obliki imajo zbirke leposlovnih in drugih besedil podjetnejši narodi. Velikih besedilnih zbirk poznajo sezname na desetine, v stotine pa gre seznam manjših nahajališč e-besedil. Na računalnik so spravili cel grški opus, 8000 del, obsežen je tudi britanski oxfordski arhiv, standardna francoska besedilna zbirka v obsegu 160 milijonov besed se imenujeta *Frantext*.²⁰ Velike besedilne zbirke so nujna osnova vsaki statistični besedilni analizi. Slovenskega standardnega besedilnega korpusa, ki bi vseboval besedila različnih žanrov od publicističnih prek leposlovnih do strokovnih in bil osnova statističnim besedilnim raziskavam pa tudi slovaropisju, še ni, čeprav obstaja potreba po njem že dalj časa. Glede tega, kateri žanri in v kakšnem odstotku naj bodo vključeni v nacionalni korpus, so mnenja različna. Slovaropisci in socialni znanstveniki bi želeli imeti sodobna besedila, humanisti pa bi prej želeli videti starejše tekste. NUK-ov besedilni arhiv

¹⁶ Kako se povezuje bibliografija in besedilna zbirka, si bralec lahko ogleda na moji domači strani: http://www.ijs.si/lit/hlad_bib.html. — Slovenski vzajemni katalog dosežemo z ukazom *telnet izum.izum.si*, NUK pa prek informacijske strani ljubljanske univerze ali neposredno z ukazom *telnet 193.2.8.10*. Svetovni internetovi sezname slovenskih knjižnic še ne poznajo. Ukazi in navodila za iskanje knjig se pogosto spreminjajo, zato jih tu ni smiselno povzemati, sicer pa program iskalca sproti sam usmerja dovolj jasno. — Druge knjižnice ter njihove kataloge dobimo v internetu z gopherjem ali W3, ko odtipkamo iskalni izraz *libraries*, ali s pomočjo programa *hytelnet*.

¹⁷ O njej glej osnovno informacijo v mojem *Praktičnem sipošovniku* (1994) na strani 41.

¹⁸ Za razloge glej moj članek *Evropa in Amerika pa slovenska literarna veda*, SSJLK 31 (1994).

¹⁹ Še druge bibliografske zbirke in kataloge je dobiti na mreži pod kraticama RLIN (*research library information network*) in BRS (*bibliographical retrieval service*).

²⁰ Znane so še zbirke *Gutenberg in Alex*, ARTFL je še ena francoska besedilna zbirka, angleška verzna besedila ima *British Poetry Archive*, samo angleške verzne 17. in 18. stoletja vsebuje zbirka BCMSV, dobe se tudi italijanske, ruske in druge zbirke. Odkar so se povečale pomnilniške kapacitete osebnih računalnikov, so se deli teh korpusov začeli pojavljati na CD-ROM-ih skupaj s programi za stilistično analizo besedil, angleška npr. z oxfordskim konkordančnim programom, v nadbesedilnem okolju deluje tudi program za analizo francoskega korpusa.

vsebuje v glavnem tehnična in angleška besedila. Nekaj malega slovenskih klasikov, ki sem jih večinoma prekopiral ali pridobil sam, je spravljanih na naslovu <http://www.ijs.si/lit/leposl.html>. Na diskih in disketah se nahaja sicer še marsikaj leposlovnega iz novejšega časa, vendar avtorske pravice ovirajo prost dostop do teh besedil.

Knjižnice in založniki so iz cenovnih razlogov vedno bolj zainteresirani za elektronsko obliko besedil.²¹ V Ameriki je na mreži že večina velikih popularnih revij. Knjižnica prihodnosti bo v veliki meri zbirka elektronskih besedil. Med časopisi s področja računalniške analize humanističnih predmetov omenimo tri: REACH (*Research and Educational Applications of Computers in the Humanities*) se nahaja v vgnezenem gopherjevem poglavju Humanities: Computing and the Humanities, urejajo pa ga na Kalifornijski univerzi v Santa Barbari;²² *Computers & Texts*, glasilo oxfordskega CTI (*Computer in Teaching Initiative*) centra za besedilne študije je na naslovu ctitext@vax.ox.ac.uk; *Electronic College of Theory* se da za 15 \$ naročiti na naslovu xx124@po.cwru.edu. Od *Slavistične revije* so trenutno na liniji šele kazala posameznih števil in povzetki člankov. Ovire širjenja celih publikacij po mreži so dvojne narave. Trenutno so revije v internetu zastoj in se uredništva ter založbe boje izgube, ki bi jo utrpeli zaradi upada naročnikov na tiskane izvode. Pri knjigah so to avtorske pravice: na mreži še ni urejenega mehanizma za njihovo kompenzacijo, zato se avtorji večinoma še vedno oklepajo tiska, čeprav je ta precej dražji, in dosežejo manj interesentov, kot bi jih sicer. Še najlaže se zdi poskrbeti za elektronsko obliko slovenskih strokovnih revij. Te so že zdaj v večini subvencionirane in rahel upad naročnikov tiskanih izvodov na račun zastoj linijskega izvoda revijam ne bi bil usoden; ministrstva bi morala le prilagoditi kriterije financiranja novemu načinu distribucije, tako da uredništva zaradi njega ne bi bila finančno kaznovana; novi medij bi precej povečal mednarodno berljivost slovenske strokovne periodike. — V tiskani obliki o računalnikih v humanistiki razpravlja revija *Computers and the Humanities* (1966-; izdaja jo ACH), oxfordske publikacije so revija *Literary and Linguistic Computing* (1986-; naroča jo IJS v Ljubljani) in zbornika *The Humanities Computing Yearbook* (1989-) ter *Research in Humanities Computing* (RHC; 1991-), ki objavlja referate z vsakoletnih skupnih konferenc ACH in ALLC. *Online* (1977-; Weston, Connecticut) je revija za računalniško komunikacijo.²³

2 Računalniki in pisanje

Čeprav so računalniki prepoznavni znak naše civilizacije že nekaj desetletij, so šele prav pred kratkim začeli korenito spreminjati predstave o pismenosti — do zdaj so se uporabljali le kot pripomoček za izdelavo optimalnega klasičnega rokopisa (v ta namen številni urejevalniki besedila) in kot sredstvo za izdelavo kar najlepše predloge za tisk (s pomočjo namiznouredniških programov) ter njihove nove možnosti niso bile v splošni zavesti. Polna uporaba računalniške tehnologije ne gre v smer perfekcije rokopisa, ampak v smer stalno in vsem v trenutku dostopnega besedila v računalniški mreži, ki bo vključevalo tudi sliko in zvok (Bolter 1992).²⁴ Nova komunikacijska medija računalnik in računalniška mreža sta ključni besedi sodobne pismenosti.

Urejanje besedila

s kakim od popularnih urejevalnikov, kot jih množično uporabljamo danes, spada torej še k tradicionalnim oblikam pisanja. Pa vendar že sili pisca k drugačnemu načinu koncipiranja, k

²¹ Slovenske založbe so v tem pogledu konservativne, prim. članek Drzni znanilci sprememb Miha Mazzinija v *Mladini* št. 15 (11. aprila 1995), str. 40–42.

²² Dosegljiv je tudi s seznama *hcf* prek <ftp://ucsbuxa.ucsb.edu>.

²³ Dober vir informacij o literaturi na internetu je na naslovu <http://www.cis.ohio-state.edu:80/text/faq/usenet/internet/literary-resources/faq.html>. S slavističnimi oddelki univerz po svetu pa se da povezati prek slovenske literarne strani: <http://www.ijs.si/lit/naslovi.html>.

²⁴ Fazni zamik med novo tehnologijo in njeno optimalno izrabo je značilen tudi za druge izume: tiskana knjiga je skušala najprej posnemati rokopisne knjige, telefon najprej ni izrabljaj možnosti dvosmerne komunikacije ipd.

drugačni izbiri predmeta in k drugačni pisateljski praksi, kot je je bil navajen pri pisanju na mehanični pisalni stroj. Ker računa na to, da mu besedila ne bo treba pretipkavati in se zanaša na računalnikov spomin, je pri koncipiranju precej bolj površen. Prednost urejevalnika je v tem, da nas spodbuja hitro registrirati asociacije, vključiti kose zapiskov in dokončanih lastnih ter tujih besedil, ki jih hranimo v stroju. Tako je pisanje lahko bolj utemeljeno na popolnem gradivu in sklicevanje na vire natančnejše. Slabo pa je to, da zaradi lagodne izrabe grobe forme zapiskov in koncepta spis ni organsko komponiran, ampak je neselektiven ter mozaične, podatkovno naštevalne narave. Če je pisec zavezan estetskemu idealu organskega besedila, mora računalnik uporabljati na enak način kot mehanični pisalni stroj ali pa porabiti občutno več časa za kultiviranje spontano oblikovanega koncepta.

Pisec privzema deloma tudi vlogo urednika in stavca, ker lahko bolj natančno določa formo teksta za iztis na papirju ali na disketi, ali pa je to celo dolžan storiti tako, kot to od njega pričakujeta urednik oziroma tiskar. Dobra plat razširitve piščevih pooblastil je, da ga program za pisanje sili v natančnejše oblikovanje končnega izdelka — ni popravkov z roko, preštevilčenja opomb, dodatkov na hrbtni strani lista. Tudi iztis je preglednejši od klasičnega tipkopisa, ker programi standardizirajo robove na straneh, razmike med odstavki in umike, naslove poglavij in podpoglavij, opombe pod črto in navajanje literature. — Slaba stran je, da pisci vsaj sprva za upravljanje teh potencialov nimajo ustreznega tehničnega in tipografskega znanja. Nekaterim se ne da potruditi niti toliko, da bi priklicali strešice na slovenske šumevce in se naučili razmakniti vrstice do berljive oblike, drugi pa, fascinirani z mnogovrstno ponudbo računalniškega oblikovanja besedila, izrabljajo sredstva v pretirani meri, tako da izdelek na koncu bolj usmerja pozornost na raznolike tipografske možnosti, ki jih ponuja program, kot pa na svoje sporočilo. Čas, ki ga porabimo za »personaliziranje« programov, za adaptacijo novih znakovnih naborov ipd. gre žal na račun intenzivnega raziskovalnega časa.

Pisanje v računalnik je kljub naštetim pomanjkljivostim nuja. Tudi če v splošnem ne prinese obljubljenega časovnega prihranka, je treba razumeti čas, porabljen za popravljanje in poenotenje besedila, kot investicijo: besedilo na disketi je natisnjeno z manjšimi stroški, po računalniški mreži lahko hitreje doseže svojega bralca, avtor ga vedno znova lahko prikliče v predelavo, postreže si lahko celo z njegovo strojno stilistično analizo. Spravljeno in opremljeno s ključnimi besedami ter vključeno v kazalo javne besedilne zbirke je lahko predmet vsakršnih obdelav in je njegova dosegljivost in uporabnost neprimerno večja, kot če bi bilo dostopno le v klasični rokopišni ali tiskani obliki.

Nadbessedilo (hipertekst)

je optimalna oblika računalniškega besedila in nova oblika pisanja, ki spreminja civilizacijski pojem pismenosti. Na področju pismenosti je prvo veliko kulturno spremembo prineslo obdobje knjige, ki je sledilo obdobju oralnosti.²⁵ V srednjem veku je bila glavna praksa pismenih ljudi prepisovanje, v manjši meri tudi kompiliranje, komentiranje besedil in avtorsko pisanje knjig. Knjiga je bila medij javne komunikacije. V 18. stoletju se je rodil pojem »osamljenega bralca«, avtor in bralec sta postala zaupnika, ki »delita skupno skrivnost«; tip avtobiografskega pisanja (npr. forma dnevnika) je potrdil privatnost njune komunikacije. Od romantike dalje je bilo sinonim pismenosti zgolj izvirno avtorsko pisanje. Vzor in cilj opismenjevanja je bil naučiti napisati esej, to je zaključen izviren spis, nekakšno skromno izvedbo knjige. Zadnje spremembe je prinesla široka uporaba telefona, gramofona, radia, filma, televizije, videa, ki so knjigi odvzeli monopol na področju komunikacije in pismenosti, vendar vloge bralca (poslušalca, gledalca) v bistvu niso spremenili: ta je ostal pasiven in podvržen avtoriteti tvorca sporočila.

Z nastopom nadbessedila, multimedijev in računalniške mreže se je končalo obdobje romantičnega poveljevanja izvirnega, uporniškega in nekonformističnega avtorja. Norme pismenosti ne določajo

²⁵ Slovenski izraz ustna pismenost bi se zdel precej neroden prevod angleškega *oral literacy*, ki ga uporablja Tuman (1992).

več pisatelji intelektualci, ampak bralci sami, ki so se otresli pasivnosti in se na tuja besedila nezadržano odzivajo (to početje je bilo svojčas rezervirano za kritike) ter tako sami postajajo avtorji — nadbesedilo briše mejo med avtorjem in bralcem. Spremenil se je tudi odnos do besedila oziroma drugih zaključnih oblik sporočanja. Do nedavnega je bil standardni odnos do besedila spoštljivo poglobljanje vanj, danes pa za celotno besedilo malodane ni več interesa: besedila preletavamo in pobiramo iz njih samo to, kar nam trenutno ustreza.²⁶ Izgublja se celo pojem besedila — nadomešča ga izraz datoteka (spis, dokument, angl. *file*), ki je za razliko od zaključenega besedila odprta struktura (Lanham 1993). Mrežna (*network*) oz. linijska (*on-line*) pismenost v marsičem spominja na oralno kulturo: besedila za elektronsko pošto in konference nastajajo za sproti, avtorji jih pred pošiljanjem ne redigirajo, hranijo se praviloma kratek čas, so dialogne narave, dogovorjene kombinacije znakov za interpunkcijo celo simbolizirajo mimiko pisca, zato jih je mogoče imeti za obliko govornenega jezika.²⁷

Nadbесedilo je popularno geslo sodobne pismenosti. Pojavlja se skupaj z eno največjih medijskih sprememb našega časa, to je s prehodom od tiskane strani k besedilu na računalniškem zaslonu — Richard Lanham jo primerja civilizacijskemu prehodu od oralnosti k pismenstvu, Marshall McLuhan pa govori o prehodu od besedne k slikovno orientirani kulturi. Termin je zapisal Theodor Holm Nelson leta 1964, torej še pred računalniško mrzlico. Spremljajoča terminologija zveza ali stikalo (*link*), vozle (*node*), mreža (*net*), tekstura (*web*), matrica, prepletanje (*interweaving*) je bila podobna tedanji filozofski terminologiji, zato nekateri razumejo nadbesedilo kot realizacijo Derridajeve filozofije (Grusin 1994), čeprav filozofi tedaj o računalnikih niso imeli pojma, računalničarji pa o filozofiji verjetno tudi ne.²⁸ Izraz pozna tudi literarna teorija (G rard Genette): tu je nadbesedilo vsako besedilo na osnovi kakega drugega, ki se imenuje hipotekst (predloga). Bolj je v rabi nekaj mlajši sorodni izraz intertekst (medbesedilo). Medbesedilno branje s prizivanjem drugih besedil v zavest problematizira predstavo o besedilu kot zaključeni enoti, nadbesedilo pa ta prizivanja materializira (dejansko je konglomerat besedil!) in s tem fizično razbija in razširja meje besedila. Nadbesedilo pomaga bralcu razumeti, da dobi besedilo identiteto, najsibo tipolo sko, vrstno, žanrsko ipd., šele v relaciji do drugih, sorodnih besedil in ne kar iz samega sebe. Da je neko modernistično besedilo pesem, ugotovimo šele, ko ga prili imo drugim sorodnim besedilom, za katera smo prepričani, da imajo status pesmi. Nadbesedilo tako potrjuje spoznanje, da je poetičnost funkcija medbesedilnosti. Nadbesedilo z nepretrdnim opozarjanjem na zunajbesedilne zveze poudarja tudi socialno naravo leposlovja.

Nadbесedilo posplošuje oz. paradigmatizira našo predra unalni sko izkušnjo z nelinearnimi, to je nesekven nimi publikacijami, kakršne so enciklopedije, slovarji, biblija, kuharske in strokovne knjige, opremljene s stvarnim in avtorskim kazalom, opombami, seznamom literature ipd. Takih publikacij ne beremo zbrano in zvezno od začetka do konca, ampak skačemo od teme do teme, od gesla do gesla, od strani do strani glede na naš trenutni interes. Elektronsko nadbesedilo organizira informacije v nesekven ni, prostorski obliki in tako olja uje nezvezno strokovno branje, utegne pa biti koristno tudi leposlovnemu branju, saj rešuje problem, ki je mučil  e romanopisce 19. stoletja, ko so želeli predstaviti simultano dogajanje in jih je pri tem omejevala linearna narava knjige (Sutherland 1994) — pomislimo samo na Jurčičeve tozadevne tožbe.

Nadbесedilo je iz vozlov in povezav med vozli. Vozel je enota informacije s poljubnim obsegom, v praksi velikokrat v velikosti enega računalniškega zaslona ali katalognega listka in je nekako

²⁶ Branje nadbesedila je v mnogočem podobno današnjemu gledanju televizije: skoraj nikoli ne gledamo oddaje od začetka do konca, ampak skačemo od kanala do kanala, od filma do filma, gledamo po dve, tri oddaje naenkrat. To splošno dejstvo je mogoče pospremiti z alarmantno tožbo o površnosti in razdrobljenosti današnje komunikacije, lahko pa recepcijo v okviru novih medijev primerjamo s priporočenim branjem poezije, ki tudi ni linearno, ampak temelji na principu vzpostavljanja paralelizmov med elementi pesemske strukture.

²⁷ Taka »emotikona« sta npr. smejklo :-), in :-(, ki je znak za pi evo kislino razpoloženje.

²⁸ Koncept sveta, kakor ga zreali nadbesedilo, zelo spominja na Kermaunerjev koncept sveta. Taras Kermauner ga ponazarja z metaforo o miceliji.

primerljiv tiskani strani v knjigi ali reviji.²⁹ Vsak vozle ima eno ali več stikal (gumbov, vrat, povezav), skozi katera vstopa bralec k drugim enotam informacije oz. k drugim besedilom. Stikala se nahajajo v samem besedilu — za stikalo lahko določimo kako besedo ali verigo besed — ali ob njegovem robu. Ko bralec pritisne na stikalo, se preseli na drug vozle, to je k novi enoti informacije, kjer se mu ponovno odpirajo številne možnosti povezav. Katere pot bo ubral, katere zveze uresničil in v kakšnem zaporedju ter katere izpustil, vse te odločitve so v rokah bralca.

Branje literarnega nadbesedila poteka takole: bralca zanima npr. določena pesem nekega avtorja — poiskal jo bo v kazalu in si jo priklical na zaslon. Prek stikal na tem zaslonu se mu bodo odprle povezave: k drugim pesmim istega avtorja (v okviru iste pesniške zbirke ali raje samo tematsko sorodnim), v literarnozgodovinsko informacijo o avtorju (skupaj s sliko) ali le o tem delu avtorjevega opusa, v sočasno kritiko, v bibliografijo vseh razprav o delu, v enciklopedijo k razlagi neznane predmetnosti, v slovar ipd. Sproži lahko konkordančni program ali igralsko recitacijo pesmi. Od tod bo lahko pokukal naprej v sorodne in oddaljene discipline (slikarstvo, glasbo, ekonomijo, politiko ...) ali pa se bo pri branju disciplinirano omejil na informacije, zbrane okrog izhodiščnega vozla. Programi za branje nadbesedila beležijo vsak bralčev korak in mu v obliki historiatu ponujajo Ariadnino nit, da ne zaide v labirintu informacij, ter mu v vsakem trenutku omogočajo vrnitev na zeleno mesto. Nadbesedilo odpira obsežno kulturnozgodovinsko ozadje za analizo literarnega dela: besedilo predstavi v več kontekstih in zahteva namesto linearnega prostorsko ali radialno branje: nadbesedilo prevaja časovne kategorije v prostorske.

Nadbesedilu sorodna in včasih sinonimna termina sta elektronska knjiga in elektronska knjižnica. Samo posamezna besedila v elektronskem mediju nimajo smisla. Da bi bil medij ustrezno izrabljen, morajo biti besedila povezana v elektronski knjižnici.³⁰ Nadbesedilna informacija nikakor ni omejena s kapaciteto bralčevega računalnika oziroma s kapaciteto njegovega kompaktnega diska — pravo nadbesedilo eksistira na svetovni računalniški mreži in je zaradi narave tega medija neskončno in odprto na vse strani. Ko bralec realizira različne povezave v besedilu na mreži, včasih niti ne opazi, da posega po informacijah, ki so razpršene po različnih koncih sveta in jih šele nadbesedilne povezave združujejo v enoto. Veliki univerzitetni in drugi računalniki, ki hranijo elektronska besedila, ne poznajo ur za izposoje — elektronski arhivi so vsak čas odprti popotniku po elektronskih magistralah. Delo v elektronski knjižnici, diskoteki ali filmoteki ne bo nikoli zasedeno, ker en sam izvod lahko naenkrat bere, posluša ali gleda več bralcev. Nadbesedilna tehnologija ima zasluge za hitro rast globalne elektronske knjižnice in njeno popularizacijo; napovedi so, da bodo še v tem desetletju po mreži javno dostopna vsa besedila angleškega literarnega kanona (Landow in Delany 1991).

Ovira hitrejši digitalizaciji literarne in kulturne dediščine in s tem razvoju nadbesedila in novih medijev sploh je avtorsko pravo, ki je napisano po meri tiskanih originalnih besedil in je nezdružljivo z računalniško kulturo. Originalni tekst danes nima več privilegiranega statusa; pisati pomeni po novem — če nekoliko pretiravam — povezovati tuja besedila oziroma njihove dele v novo tvorbo. Sveža elektronska besedila nimajo individualnega avtorstva, so eklektična, nimajo enega mesta izdaje, so interaktivna in se stalno dopolnjujejo, zato res ne vedo kaj početi s prepovedjo razmnoževanja, jasno formulirano na hrbtini strani naslovnice tiskanih publikacij. Knjiga, film in glasbeno delo v mreži v načelu ne potrebujejo več fizične oblike, ki bi se ji dalo določiti ceno glede na obseg, kvaliteto, čas izposoje ipd. Avtorska zakonodaja je skratka popolnoma neprimerna rastoči mrežni komunikaciji. Nestrni računalničarji problem politizirajo in inštitucijo intelektualne lastnine zato celo obtožujejo, da je v nasprotju s človeško naravno pravico do vednosti in v nasprotju s principom proste dostopnosti znanja (Kenny 1992). Kompenzacija avtorskih pravic se bo morala v prihodnosti močno spremeniti — najbrž bodo avtorji pavšalno honorirani kar iz naročnine na

²⁹ Če je to kratka pesem, je to redek primer, ko se pokrijeta tradicionalni pojem besedila in novi pojem enote informacije.

³⁰ *Intermedia* na Brown University v ZDA je tak poskusni literarni nadbesedilni sistem.

telefonski oziroma kabelski priključek, prek katerega bomo vključeni v svetovno komunikacijsko mrežo.

Nova telekomunikacijska tehnologija korenito spreminja naš svet. Zanesenjaki v zvezi s tem govore celo o koncu »tiranije klasične knjige«, vendar najbrž iz vrste razlogov tiskana knjiga še ne bo tako kmalu izginila iz naše kulture (Landow 1993). Teoretiki novih medijev trdijo, da elektronska knjiga bolj ustreza fluidnosti in asociativnosti človeškega mišljenja kot stroga kompozicija tiskane in vezane knjige. Če smo že skeptični do obče veljavnosti te teze, pa ne moremo zanikati, da se e-knjiga prilaga duhu časa, ki daje prednost fragmentu pred celoto, množici pred posameznikom, disharmoniji pred harmonijo, odvisnosti pred samostojnostjo. Na nadbesedilu zgrajena elektronska knjiga očitno določa nov, od tradicionalnega drugačen literarni kanon.

Iz opisanega izhajajo še druge lastnosti nadbesedila. Nadbesedilo nima jasnih meja, nima začetka in konca, po definiciji je odprto in nezaključeno: njegov začetek je tam, kjer pač vstopimo vanj in konec tam, kjer ga nehamo brati. Njegove enote (vozli) niso hierarhično organizirane in besedilo nima več prepoznavne avtorske perspektive, ki bi skrbela za njegovo enovitost; to mu daje videz mozaičnosti in nestabilnosti — nadbesedila zato ni lahko povzemati. Ker je odprto, sega prek meja enega žanra ali ene discipline. Primerno je za komunikacijo avtorja z bralci različnih intelektualnih sposobnosti in interesov: zvezam, ki so zunaj bračevih interesov ali zmožnosti, le-ta pač enostavno ne bo sledil. Nadbesedilo uporabljajo radi za predstavitev znanja in dosežkov, uspešno pa je tudi v učnem procesu: študente vzgaja v kreativnem branju.

Dobra plat nadbesedila je, da bralcu daje priložnost za bolj samostojen odnos do berila. V tem dejstvu pa se skriva tudi nevarnost, lastna vsakršni svobodi in samostojnosti. Če smo še tako prepričani, da so fragment, mozaik in kaos pravi modeli realnosti, ne moremo dati v oklepaj stalne človeške želje in potrebe po preseganju take realnosti s kreacijo sklenjenih in organičnih intelektualnih in umetnostnih izdelkov. Ob nadbesedilu bralec občutka za sklenjenost in organičnost sveta ne razvije. Nadbesedilo potencira slabosti računalniškega pisanja, to je kompozicijsko razpuščenost in odsotnost jasne perspektive. Avtorjem je novi medij izziv, ki jih bo stal dragocenega raziskovalnega časa, podobno kot jih je nedaleč nazaj stalo časa računalniško opismenjevanje. Povrhu so avtorji slabi razsodniki lastnega dela in njihova besedila veliko ustrežnejše poveže v elektronsko knjigo in knjižnico profesionalni urednik.³¹

Jasnost zvez v nadbesedilu je tako kot kompozicija besedila za natis odvisna od jasnosti misli, iz katere je napisano. Nadbesedilo mora biti strukturirano natančneje od navadnega besedila, da bi bila orientacija po njem uspešna in smiselna. Težava je v tem, da ne obstajajo nobena splošna pravila za pisanje nadbesedila (Slatin 1992). Kljub dvomom v primernost nadbesedila za prezentacijo znanstvenih tez se mu pri akademskem delu ne bo mogoče izogniti. Nadbesedilo je namreč grafično privlačno in bo zato spričo živih besedil na drugih področjih težko še naprej vztrajati pri zahtevi, naj bodo znanstvena besedila oblikovana asketsko in puščobno. Novi standard celo lajša branje strokovnih člankov — bralcu skrije opombe, ki prekinjajo in motijo branje, in jih pokaže le na njegovo izrecno željo. Zato smejo biti opombe zdaj obsežnejše: namesto golih bibliografskih podatkov lahko prinašajo cela besedila, na katera se sklicuje avtor, ter tako prispevajo k odpravljanju nesporazumov v stroki. Nadbesedilo spreminja retorične strategije na področju strokovnega pisanja: naučiti se bo treba drugače pisati opombe, drugače citirati in drugače, to je bolj enostavno in prijazno indeksirati, naučiti se bo skratka treba drugače komponirati strokovna besedila.

Besedila, ki hočejo biti univerzalno berljiva, se morajo podrežati skupnemu standardu. Standard se imenuje SGML (*standard generalized markup language*) in ni več prav mlad, vendar je postal zares zanimiv šele v zadnjih letih intenzivnih omrežnih povezav in razcveta nadbesedila. SGML določa oznake za tip besedila (esej, proza, poezija, drama), za njegovo členitev (naslovi, poglavja,

³¹ Trenutno je pisanje, ki od samega začetka nastaja kot nadbesedilo, še redko; običajno se teksti pišejo na tradicionalen način in so šele naknadno preurejena za novi medij.

odstavki), za njegove elemente (opombe, citati), znakovne nabore in posebne znake. Za standardno kodiranje besedil skrbi od leta 1988 dalje projekt TEI (*text encoding initiative*).³² Oprema besedil s standardnimi oznakami (*tag* 'etiketa', 'nalepka') poglavij, govorcev in didaskalij v drami, verzov in drugih metričnih informacij pa tudi gramatičnih in interpretacijskih kategorij (tem, motivov, perspektive itd.) je osnova vsaki avtomatski besedilni analizi. Interpretacijske oznake seveda ne morejo biti splošno obvezne: z njimi opremijo besedilo raziskovalci glede na svoje enkratne namene.

Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnico kategorijo

Literatura

David Bolter: *Literacy and electronic writing space. Literacy Online: The Promise (and Peril) of Reading and Writing with Computers*. Ur. Myron C. Tuman. University of Pittsburgh, 1992 (Pittsburgh Series in Composition, Literacy, and Culture). 19-42.

Richard Grusin: *What is an Electronic Author? Theory and the technological Fallacy*. *Configurations* (Baltimore) 3 (1994). 469-83.

Anthony Kenny: *Introduction. Jean-Philippe Genet in Antonio Zampolli* (ur.): *Computers and the Humanities*. Aldershot: Dartmouth in European Science Foundation, 1992.

George P. Landow in Paul Delany (ur.): *The Digital Word: Text-Based Computing in the Humanities*. Cambridge, Mass.: MIT, 1993.

——— *Hypermedia and Literary Studies*. Cambridge, Mass.: MIT, 1991 (Technical Communication).

Richard Lanham: *The Electronic World: Democracy, Technology and the Arts*. University of Chicago, 1993.

John M. Slatin: *Text and Hypertext*. David S. Miall (ur.), *Humanities and the Computer: New Directions*. Oxford: Clarendon, 1990. 123-35.

Kathryn Sutherland: *Waiting for connection: Hypertexts, multiplots, and the engaged reader*. *Research in Humanities Computing*, 3. Oxford: Clarendon, 1994. 46-58.

Myron C. Tuman: *Word Perfect: Literacy in the Computer Age*. University of Pittsburgh, 1992 (Pittsburgh Series in Composition, Literacy, and Culture).

³² Dokumentacija v zvezi s SGML se nahaja na Summer Institute of Linguistics (<http://www.sil.org/sgml/sgml.html>). Debata na temo kodiranja na naročniškem strežniku Illinoiske univerze v Chicagu (uicvm.uic.edu) ima ime *tei-1*.

... (text is mirrored and mostly illegible due to bleed-through from the reverse side of the page)

Iz opisanega izhajajo še druge lastnosti nadbesedila. Nadbesedilo nima jasnih meja, nima začetka in konca, po definiciji je odprto in nezaključeno: njegov začetek je tam, kjer pač vstopimo vanj in konec tam, kjer ga nehamo brati. Njegove enote (vozli) niso hierarhično organizirane in niso povezane med seboj. Če smo že skeptični do obče veljavnosti te teza, pa nismo moremo zanikati, da se s tem prilega duhu časa, ki daje prednost fragmentu pred celoto, množici pred posameznikom, disharmoniji pred harmonijo, odvisnosti pred samostojnostjo. Na nadbesedilu zgrajena elektronska knjiga očitno dooloča nov, od tradicionalnega drugačen literarni kanon.

... (text is mirrored and mostly illegible due to bleed-through from the reverse side of the page)

Miran Hladnik

UDK 007:681.3:82.0

SUMMARY

ELECTRONIC LITERARY STUDIES SOURCES AND HYPERTEXT

The extremely rapid development of computer networks, which has led to the creation of an enormous number of electronic bibliographical, textual and other databases, has resulted in a global electronic information system, which enables connections and communication even at great distances, making exchange of knowledge and information remarkably fast and efficient. Slovenia has an academic research network of its own, the ARNES (the Academic Research Network of Slovenia), and through it it is connected to the INTERNET. The article presents some western and Slovene electronic sources,

interesting for a literary scholar, and explains the main Internet protocols.

This development has »forced« authors to switch to a different literacy: they use computers in their text production. The new hypertext technology demands a different approach to text organisation and production: working within the framework of computer networks, the author has become his own desk-editor, editor and publisher.

Olga Kunst Gnamuš

UDK 808.63-553

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo

1. Temeljne podmene

Namen prispevka je dodatno osvetliti razmerje med slovnično kategorijo 'spol' kot potezo oblikoslovnih in skladenjskih pravil slovenskega jezika in naravnim spolom kot potezo reference. V tem smislu se prispevek dotika razmerij med slovničnimi pravili in načeli prikazovanja (reprezentacije). Pokazati želi, da prikazovanje naravnega spola kot poteze reference vodijo dvojja, sobesedilno in kontekstualno občutljiva pravila. Slednja omogočajo prilagoditev spolnega zaznamovalca, izražene s samostalniško besedo ali osebno glagolsko obliko, spolu reference. Nasprotno pa skladenjska pravila v številnih položajih spolno razliko nevtralizirajo in jo izrazijo z oblikami za moški spol. Tu se slovnična pravila in pravila prikazovanja naravnega spola ne ujemajo. Razlikovanje teh pravil govorcju omogoča izbrati položaju in referenci ustrezen zaznamovalec spolne razlike.

V slovenskem jeziku je mogoče pripisati pomensko potezo 'spol' slehernemu samostalniku; izražena je s končniškim morfemom. Večinoma imajo samostalniki moškega spola v im. ed. ničto končnico, samostalniki ženskega spola pa končnico -a, vendar napovedljivost spola na podlagi končniških zaznamovalcev ni zanesljiva, saj so nekateri samostalniki z ničto končnico ženskega spola, nekateri s končnico -a pa moškega; samostalniki s končnico -e so srednjega ali moškega spola. Spol se oblikovno obvezno udejanja pri besedilnem navezovanju ter pri ujemalnem izražanju skladenjskih razmerij, to je v sintagmah osebek — povedek (osebek določa število in spol povedka), samostalniško jedro — prilastek (jedro samostalniške zveze določa spol, sklon in število ujemalnega določila), ujemanje v številu in spolu pa je obvezno tudi v nadstavčnih zvezah kot zaznamovalec koreferenčnega razmerja med naveznikom in nanašalico. Tako je 'spol' kategorija oblikoslovnega in skladenjskega sestava ter opravlja dve vlogi: je inherentna kategorija oblikoslovnoskladenjskih pravil, ki omogočajo izražanje sintagmatskih razmerij in besedilne povezanosti, hkrati pa opravlja prikazovalno (reprezentacijsko) vlogo. Kot poteza zaznamujočega prikazuje naravni spol, spolno razliko med m in ž kot potezo reference. Obvezno spoštovanje ujemalnih in navezovalnih pravil se križa s prikazovalnimi pravili, tako da je v nekaterih položajih pomenska razlika med samostalniki moškega in ženskega spola nevtralizirana v prid samostalnikov moškega spola: Om + Ož - Om. Tako so oblike ženskega spola in njim pripadajoče reference zastopane z oblikami za moški spol, obrnjeno pa ni mogoče, ne da bi bilo izražanje zaznamovano ali celo nepravilno. Opraviti imamo z nesomernim razmerjem med slovničnimi in prikazovalnimi (reprezentacijskimi) pravili. Oblike moškega spola so posredujoči dejavnik pri prikazovanju ženskega spola kot poteze reference. Ta pravila so obvezna in v nekaterih položajih zahtevajo, da se morajo bitja ženskega spola izražati z oblikami za moški spol. Glede na dejansko referenco se v besedilu pojavi presežek oblik moškega spola in primanjkljaj oblik ženskega spola. Gospodarnost izražanja se dosega v škodo oblik ženskega spola. Lahko bi rekli, da oblikoslovnoskladenjska pravila in načela rabe ne omogočajo enakovrednega prikazovanja spolne razlike moški — ženska, temveč jo prikazujejo prek

hierarhizacije. Na psihološko pa tudi ideološko-politično priostreno vprašanje, ali prikazovanje spolne razlike prek hierarhizacije oblik in pravil, s katerimi izražamo spol, vpliva na oblikovanje spolne istovetnosti ženske osebe, njene morebitne neenakovrednosti, v pričujoči raziskavi ni mogoče odgovoriti, saj ne vemo, kakšne zavedne in nezavedne učinke ima posredujoča vloga jezikovnih pravil pri prikazovanju dejanskosti in pojmovnosti.

2. Prikaz slovnčnih pravil

2.1. Spol in podspol

S končniškim morfemom ne izražamo samo razlik med moškim, ženskim in srednjim spolom samostalniških besed, temveč tudi *podspol*. V to kategorijo uvrščamo pomenski kategoriji 'život' in 'človekost'. S kategorijo 'život' zaznamujemo razliko 'živo' — 'neživo'. Če primerjamo sklanjatvene vzorce za samostalnike moškega, ženskega in srednjega spola, ugotovimo, da se pri sklanjatvenem vzorcu za samostalnike moškega spola, če gre za zoološke osebe, imenovalnik ne ujema s tožilnikom (človek — človeka), pri samostalnikih, ki zaznamujejo nezoološke osebe, pa se imenovalnik in tožilnik ujemata (hrast — hrast). Kategorija 'život' ni kodirana v sklanjatvene vzorce za samostalnike ženskega in srednjega spola, ali, kot ugotavlja J. Toporišič (1981: 81), so zoološki osebk ženskega spola »slovnčno seveda neživi«. 'Život' kot kategorija samostalnikov, ki zaznamujejo zoološke osebe m, se iz zoološkega okvira širi v prenesenem pomenu tudi na nekatere druge samostalnike moškega spola.

Druga kategorija *podspola* je 'človekost' ali »personalnost«:

»Slovenska ustreznica k »personalnosti« je *človekost* zato, ker je *osebnost* nekako težka beseda« (n. d.: 82). Ta poteza je v slovenskem jezikoslovju opisana kot razlika v rabi samostalniških zaimkov na -k. Vprašalni zaimek *kdo* je moškega spola. V *Slovenski slovnici* je opredeljen tako: »Zaimek *kdo* uporabljamo tedaj, kadar sprašujemo po moški osebi ali sploh po kom iz skupine ljudi, v kateri so moški in ženske« (J. Toporišič, 1984: 244). Podobno velja za oziralni, nedoločni, poljubnostni in nikalni zaimek. O spolu zaimkov sklepamo iz prisojevalnih zvez, sledeč pravilu, da spol osebk določa spol povedka: *Kdo je prišel?* — *Kaj je prišlo?* *Kdo* je moškega, *kaj* srednjega spola.

S samostalniškimi zaimki na k- po referenci vprašujemo, jo izražamo nedoločno ali poljubnostno: *Kdo je prišel?* — *Je kdo prišel?* — *Nekdo je prišel.* — *Kaj ga je obšlo?* — *Nekaj ga je obšlo.* — *Ali ga je kaj obšlo?* Vendar spol zaimkov ne določa spola samostalnika, s katerim v odgovoru oziroma v nadaljevanju besedila poimenujemo referenco: *Kdo je prišel?* — *Ana je prišla*, čeprav sta besedi *kdo* — *Ana* v nadomestnem razmerju. Spol poimenovanja se ravna po poimenovanju reference, po kateri vprašujemo.

Raziskava samostalniških zaimkov s pokaznim (deiktčnim) pomenom razkrije, da se spol teh zaimkov prilagaja naravnemu spolu nanašalne bitnosti, na katero kažejo. V to skupino uvrščamo osebne in posamostaljene kazalne zaimke. Pri rabi osebnik zaimkov za 1. in 2. osebo ednine se spol prilagaja naravnemu spolu govoreče ali odgovorne osebe. Zaznamovalec spola je končnica osebne glagolske oblike: *Jaz ti ne bom ugovarjal/-a*. Podobno velja za osebne, osebnovojilne zaimke za tretjo osebo in kazalne zaimke: *on, ona, ono; njegov/njen denar; ta me je zmotil/-a*. Ti zgledi kažejo, da se pri pokazni rabi samostalniških zaimkov **spol kodira v odvisnosti od reference**. Način kodiranja kategorije 'spol' je tako razlikovalno znamenje med sobesedilnim in položajskim navezovanjem. Pri pokazni (deiktčni) rabi samostalniških zaimkov pravila prikazovanja prevladajo nad slovnčnimi pravili. Zato na teh mestih govorimo o vdoru t. i. neposredne reference v besedilo (F. Recanati 1993). Podobno velja tudi za rabo lastnih imen: *Obiskala nas je Koščeva*.

Pozornosti so vredni zgledi, na katere je opozoril J. Toporišič (n. d.: 91): *Ta velika baraba mi še do danes ni vrnil dolga.* — *Ta velika baraba je umrla*. Preseneti nas namreč dejstvo, da se v spolu povedek v enem primeru ujema s spolom osebk (ta velika baraba je umrla), v drugem primeru pa

ne (ta velika baraba ni vrnil). Videti je, kot da bi šlo za kršitev pravila, po katerem spol osebka določa spol povedka. Težavo je mogoče rešiti s teorijo povezovalcev, to je samostalniških besednih zvez, ki so nastale s posamostaljenjem prisojevalnih ali istovetnostnih razmernih stavkov (O. Kunst Gnamuš 1995a, b): *Ta je velika baraba. Še do danes mi ni vrnil dolga.* — *Ta velika baraba mi še do danes ni vrnil dolga.* V našem zgledu imamo opraviti s stikom kazalnega samostalniškega zaimka *ta*, ki kaže na nanosnik in zahteva prilagoditev spola nanosniku, in povedkovim določilom *velika baraba*, s katerim nanosniku prisojamo lastnosti. Spol povedka določa referenca, na katero kaže *ta*, in ne spol samostalnika *baraba*. Pridevnik *velika* določa jedro *baraba* in se mu v spolu prilagaja. Besedna zveza *ta velika baraba* je stik dveh samostalniških zvez, ki nista v ujemanem razmerju; SZ *ta* je m. sp., SZ *velika baraba* ž. sp. Zato prihaja do razhajanja med spolom osebka (*ta*), ki določa spol povedka (ni vrnil) in spolom samostalniške zveze *velika baraba*. Stavek *Ta velik baraba mi še danes ni vrnil denarja* je napačen, razen če ne predpostavimo, da je samostalnik *baraba* moškega spola. Naš zgled potrjuje pravilnost podmene, da pokazna raba samostalniških zaimkov zahteva prilagoditev spolnega zaznamovalca spolu reference in da v osebku vsebovani samostalniški zvezi nista v ujemanem, temveč v stičnem razmerju. Tako nam jezik sporoča, da zaimek *ta* ne kaže na *veliko barabo*, temveč na nanosnik, ki ga govorec poimenuje z *veliko barabo*. Mimogrede kaže povedati, da to navidez nepomembno slovnično razlikovanje podpira teorijo neposredne reference, to je mest v jezikovnem sestavu, ki omogočajo neposredni vdor reference v besedilo.

V slovenskem knjižnem jeziku nimamo členkov, ki bi razlikovali t. i. določno in nedoločno rabo samostalnikov. Naši zgledi kažejo, da je to (deiktično) vlogo mogoče doseči s samostalniškimi zaimki, ki zahtevajo prilagoditev spola (in števila) referenci.

Oblikoslovna pravila slovenskega jezika se tako uspešno prilagajajo potrebi po prikazovanju naravnega spola. Pokazna raba samostalniških zaimkov omogoča ujemanje slovničnega spola z naravnim spolom. Nasprotno težnjo tem, položajsko občutljivim pravilom, pa kažejo skladenjska pravila.

2.2. Ujemalna in navezovalna pravila

Spol ni samo oblikoslovna kategorija samostalniških besed, temveč tudi sestavina skladenjskih pravil, ki vodijo ujemanje med jedrom in določilom samostalniške zveze, ujemanje med osebkom in povedkom ter ujemanje med naveznikom in nanašalnico besedilnega navezovalnega razmerja: (1) pridevniška beseda se ujema v spolu, sklonu in številu s samostalnikom v jedru samostalniške zveze: *velik-ø vol*, *velik-a krava*, *velik-o tele*; (2) osebek določa spol in število povedka: *vol se je pasel-ø*, *krava se je pasl-a*, *tele se je pasl-o*; (3) naveznik se v spolu obvezno ujema z nanašalnico in tako omogoča prepoznavo sobesedilne koreference: *Peter se je ozrl in zagledal nedaleč na stezi Ano.* (i) *Stopala je počasi in previdno krilila z rokami.* (ii) *Stopal je počasi in previdno krilil z rokami.* V primeru (i) iz glagolskih oblik (*je*) *stopala*, (*je*) *krilila*, ki kažeta ženski spol, sklepamo na koreferenčno poimenovanje ženskega spola (Ana). V primeru (ii) glagolski obliki (*je*) *stopal*, (*je*) *krilil* kažeta na koreferenčno poimenovanje moškega spola (Peter).

Navezovalna pravila zahtevajo obvezno ujemanje koreferenčnih poimenovanj v spolu in omogočajo, da prepoznamo navezovalno razmerje med naveznikom in nanašalnico. Toda težave se pojavijo, kadar so osebek ali jedro samostalniške besede ali nanašalnica priredno zloženi, sestavljeni iz samostalnikov ženskega in moškega spola. Tedaj se praviloma uveljavi ujemanje s samostalnikom moškega spola v ustreznem številu. Spolno razlikovanje se v povedku (ki navezovalne bitnosti »sešteje« in jih končniško izrazi kot spolno istovrstne) nevtralizira in uporabijo se oblike za moški spol v dvojini ali množini: *Mojca in Peter sta prišla kot Janez in Peter sta prišla*; *Deklice in dečki so prišli kot Dečki so prišli*; *Deklice in dečka so prišli kot Učitelji in dečka so prišli*; *Deklice in deček so prišli*.

V teh primerih ujemanja povedka z osebkom oblike za moški spol zastopajo tudi oblike za ženski spol; obrnjeno je slovnično nepravilno: **Deklica in deček sta prišli*; *Deklice in dečki so prišle*;

Deklice in dečka so prišle. Izražanje v obliki *deklica in deček* je *prišla* oziroma je *prišel* bi bilo sicer mogoče, a bi občutno podaljšalo besedilo, zato ni v navadi.

Pravilo Ož + Om - Om ima zanimivo posledico. Ženska spolne razlike v dvojnem izražanju ne more utajiti, četudi bi to želela, moški pa spolne razlike v dvojini ne more izraziti. Če ženska reče *bila sva*, v obliki sporoči, da je bila v družbi z moškim. Če bi bila v družbi z žensko, bi morala reči *bili sva*. Če moški reče *bila sva*, je bil v družbi ali z žensko ali z moškim, spolnega razlikovanja tedaj namreč sploh ne more sporočiti. Slovnico pravilo v tem primeru vsiljuje ženski večji natančnost pri prikazovanju spolne razlike.

Pravilo Ož + Om - Om je izpeljano tudi v zaimenskem sestavu, kar omogoča položajsko in sobesedilno navezovanje. Osebnim zaimkom *jaz, ti, on, -a, -o* v imenovalniških oblikah slovenska slovnica sicer prisoja tropsolnost (videli smo, da se v teh primerih spol kodira v odvisnosti od reference). *Jaz* je samo moškega spola, če ga uporabljamo kot samostalni, za poimenovanje ega (*Njegov jaz je močan*); v večini drugih sklonov pa se spolno razlikovanje nevtralizira: *Jana in Peter sta prišla. Povabi ju v hišo* kot *Janez in Peter sta prišla. Povabi ju v hišo* ali *Eva in Jana sta prišli. Povabi ju v hišo*. Postavlja se vprašanje, ali spol teh oblik določiti na podlagi koreferenčne besedne zveze (v primeru *Jana in Petra sta prišli. Povabi ju v hišo* je zaimku *ju* obvezno pripisan ženski spol. Če pa sta navezni nanašalnici moškega spola, se tudi navezniku pripisuje moški spol. Pri raznospolnih nanašalnicah je naveznik v dvojini ali množini, spol pa je po analogiji s splošnim pravilom Ož + Om - Om moški.

2.3. Načela rabe

Potem ko smo razčlenili oblikoslovno-skladenjska pravila, ki vodijo rabo slovnicega spola, in tista, ki omogočajo prikazovanje spolne razlike kot poteze reference, si oglejmo še načela rabe, ki vodijo izbiro pravil pri nastajanju besedil raznih funkcijskih zvrsti. Medtem ko so oblikoslovno-skladenjska pravila sestavina jezikovnega sestava in v tem smislu razmeroma nespremenljiva in obvezna, so načela rabe izbira; prilagajati jih je mogoče enakovrednejšemu upoštevanju spolne razlike kot poteze reference.

2.3.1. Množinski osebek

Množinski osebek uvrščam med pogosto rabljena retorična sredstva, z njim se govorec med sporazumevanjem istoveti z drugimi udeleženci govornega položaja. Pogosto ga uporabljajo učitelji v razredu (Danes bomo spoznali samostalniki), vodstveni delavci v institucionalnem govoru, pisci knjig se istovetijo z bralci, politiki z ljudstvom. Ne glede na to, ali je skupina sestavljena iz moških ali žensk ali pa je spolno mešana, se uporabljajo oblike za moški spol množine: *pogovarjali se bomo* in ne *pogovarjale se bomo*. Oblike za ženski spol so mogoče le, če so sporočevalka in vse udeleženske ženskega spola. Če bi se sporočevalka v spolno mešani skupini izrekala v oblikah za ženski spol, bi bilo njeno izražanje zaznamovano; nagovarjala bi samo ženske. Učinek enotenja in istovetenja spolno razlikujoče se skupine je praviloma mogoče dosegati le z množinskim osebkom v moškem spolu. Množinski osebek v ženskem spolu je mogoče uporabiti v tej vlogi le v spolno istovrstni ženski skupini, vendar celo v teh položajih ženske govorce pogosto uporabljajo oblike za moški spol.

Če bi hoteli poudariti spolno različnost skupine, njeno sestavljenost iz moških in žensk, bi lahko rekli *Smo se zbrali oz. zbrale*. Vendar bi se moški težko tako izrazil; zanj je izražanje v oblikah za ženski spol slovnico nesprejemljivo, saj bi se v besedi feminiziral; za ženske je izražanje v oblikah za moški spol sprejemljivo in nezaznamovano. Nevtralizacija razlike moški — ženska v sestavu slovenskega jezika je dosežena z opustitvijo oblik za ženski spol v prid oblikam za moški spol v vseh »seštevniških« položajih, kjer se raznospolni referenti izrazijo v skupni dvojnem ali množinskem osebni glagolski obliki. Ali bi govorce ženskega spola v položajih, ki vključujejo neposredno referenco nanje (na primer ogovorna množina), lahko uporabljale oblike za ženski spol? Lahko, vendar bi tako izražanje moške naslovnike izključevalo. Pri raznospolnih referencah in

poimenovanih zanje so oblike za moški spol vključevalne, oblike za ženski spol izključevalne. Če ženska raznospolno skupino nagovori z obliko za ženski spol, iz nagovora izključi moške člane skupine. Pravila prikazovanja naravnega spola v kategoriji slovničnega spola v tistih oblikah, ki poimenovanja in pripadajoče nanosne bitnosti »seštevaajo« (nadpomenska poimenovanja kot *otroci, starši, učenci, učitelji*; osebne glagolske oblike v dvojini in množini; samostalniški zaimki v dvojini in množini, razen kadar gre za pokazno rabo), vključujejo operacije nevtralizacije spolne razlike na temelju hierarhizacije, vključevanja in izključevanja. Spolna razlika je nevtralizirana v prid oblik moškega spola, oblike za moški spol vključujejo tudi oblike za ženski spol; oblike za ženski spol izključujejo oblike za moški spol. V številnih samonanašalnih položajih zato govorka ženskega spola ne more izraziti svojega naravnega spola, medtem ko moški lahko prek oblike svoj spol posploši tudi na ženske. Slovnična pravila in pravila prikazovanja se v tem primeru ne skladajo.

2.3.2. Nagovarjanje druge osebe

Navodila in napotki v učbenikih najpogosteje nagovarjajo učence in učenke z oblikami za moški spol:

Moderna fizika je tako mikavna, da se boš z veseljem lotil dela, ta učbenik in tvoj učitelj pa ti bosta pomagala na vsakem koraku do novih spoznanj (F. Plevnik, Fizika, Ljubljana: DZS, 1990: 5).

Oblike, ki zaznamujejo spol (se boš lotil, tvoj učitelj), so rabljene pokazno. Dejanski naslovniki nagovora so učenke in učenci, vendar pisec učbenika slovnično nagovarja samo učence, vsakega posebej, učenke pa le, če so uvrščene v množico učencev. Kadar gre za pokazno rabo (boš, tvoj učitelj) in neposredni nanosnik, pravila slovenskega jezika sicer omogočajo spol zaznamovalca prilagoditi naravnemu spolu. V neposrednih nagovorih je dvospolno poimenovanje znamenje posebne pozornosti in povsem v duhu pravil slovenskega jezika.

2.3.3. Strokovna in znanstvena besedila

Da strokovno izrazje ne izraža spola kot poteze reference, je razumljivo, saj je za strokovno izrazje značilno, da nebistvene poteze zanemari. Kot nebistvena poteza je obravnavan naravni spol, medtem ko slovnični moški spol prevzame vlogo nadpomenske.

(1) Moškega spola so nadpomenske, ki predstavljajo moško in žensko referenco: moški + ženska — človek; deček in deklica — otrok; učenci in učenke — učenci; učitelji in učiteljice — učitelji; oče in mati — starši.

Pri tem pogosto prihaja do neskladja med dejanskostjo in obliko. Pisec govori o *tvojem učitelju*, četudi predmet poučuje učiteljica. Učiteljice namreč danes prevladujejo, učitelji pa so na šolah kdaj prava redkost. Čeprav je večina učiteljic, stavkajo učitelji; čeprav je učenek in učencev enako število, govorimo o učencih.

(2) Kadar avtorica strokovnega ali znanstvenega besedila izraža splošno veljavno trditev, se izraža v obliki za moški spol, čeprav ima izraz pokazno vrednost in kaže na avtorico:

Kako bom zahtevo izrazil, je odvisno od tega, kako naslovnika z njo obremenjumem. Poved bi govorka lahko izrekla v obliki za ženski spol, ne da bi kršila pravila slovenskega jezika: *Kako bom zahtevo izrazila, je odvisno od tega, kako naslovnico z njo obremenjumem.* Druga različica nedvomno bolj poudari spolno istovetnost govoreče.

V strokovnem upovedovanju se pomenska razlika moški — ženska navadno nevtralizira v prid oblik moškega spola: govorec, tvorec besedila, sporočevalec, naslovnik, pisec. Kadar so strokovna poimenovanja rabljena pokazno in zaznamujejo osebe moškega in ženskega spola, je priporočljiva raba samostalnikov moškega in ženskega spola, če so ti v jeziku na voljo.

2.3.4. Družbena položajskost

Pomembni položaji v mreži družbenih razmerij so poimenovani s samostalniki moškega spola. Če tako mesto zasede ženska — to se danes ne zgodi ravno pogosto — jo lahko doleti »diskurzivna spolna kastracija«, postane predsednik, rektor, doktor.

(1) *Na seji sta bila tudi rektor profesor dr. Boris Sket in glavni tajnik Univerze Marjeta Vilfan.*

Besedilo poimenuje dva referenta, moškega (Boris Sket) in ženske (Marjeta Vilfan). Toda oblika za moški spol se pojavi trikrat (sta bila, rektor profesor dr. Boris Sket, glavni tajnik), oblika za ženski spol pa le tedaj, ko je uporabljeno lastno ime s pokazno vrednostjo. Z zgledom želim opozoriti na razliko v rabi med samostalniki, ki zaznamujejo nanosnik, in tistimi, ki splošno zaznamujejo vloge, položaje, poklice ali nazive. Položajsko posredovana mesta so večinoma poimenovana s samostalniki moškega spola, čeprav jih zasedajo ženske. Naštejmo še nekaj zgledov:

(2) *Predsednik mladinske organizacije je postala Meta Držaj.*

(3) *Kot član komisije za oceno magistrskega dela sem oblikovala naslednje poročilo.*

(4) *Sonja Lokar, izvršni sekretar, je v nedeljskem intervjuju razkrila domala vse šibke točke slovenske politike.*

(5) *Pregledala sem poimenovanja za nazive v svojih diplomah in ugotovila naslednje: 1967 — profesor, 1975 — magister, 1981 — doktor, 1987 — izredna profesorica.*

V položajskem diskurzu, ki povezuje družbeno vlogo in poimenovanje z osebo ženskega spola, večkrat pride do različnega poimenovanja nanosnika in vloge. Samostalnik, ki kaže na osebo ženskega spola, je ženskega spola, samostalnik, ki poimenuje položaj, pa moškega spola. Spol osebne glagolske oblike določa poimenovanje nanosnika ali neposredno nanosnik, če gre za pokazno rabo zaimkov. Opisanim zgledom nasproten je primer (6), ko je položaj poimenovan s samostalnikom moškega in ženskega spola, čeprav ga dejansko zaseda moški:

(6) *Če se držimo jezika novega statuta, potem je treba reči, da je bil za predsednico oziroma predsednika LDS izvoljen Jožef Školč, za generalno sekretarko oz. generalnega sekretarja pa Roman Ravtar ... Statut daje večja pooblastila predsednici/predsedniku stranke.*

Čeprav sta obe pomembni vlogi zasedla moška, liberalni demokrati niso zanemarili priložnosti, izraziti svojo ideološko-programsko postavko, ter so vlogi poimenovali s samostalnikoma ženskega in moškega spola. Tako izražanje sicer ni napačno, je pa zaznamovano tedaj, kadar je nanosna referenca že znana, ne samo mogoča.

Sočasno je izpod peresa skupine »Ženske za politiko« prišla celo kritika *Ustave*:

(7) *Neupoštevanje ženske in ženskega vprašanja kaže že jezikovna dikcija osnutka ustave. Predlagamo, da se poleg moških oblik posameznih besed (npr. državljan, tujec, obdolženec, tolmač itd.), ki večinoma predstavljajo neformalno normo ustavne diktije, zapišejo tudi ustrezne ženske oblike ali pa naj tovrstne izraze nadomestijo spolno nevtralni pojmi.*

Uveljavljanje načela, da bi morale biti družbene vloge poimenovane s samostalniki ženskega in moškega spola, bi precej povečalo število besed, čeprav bi ne mogli trditi, da bi bilo to neskladno s pravili slovenskega jezika. Dvospolno bi lahko bile zapisane predloge formalnih besedil, ki se izrekajo z najpomembnejših družbenih položajev, kot je to že uveljavljeno v predlogi prisege, ki jo izreče predsednica oziroma predsednik republike:

(8) *Prisegam, da bom spoštoval(a) ustavni red, da bom ravnal(a) po svoji vesti in z vsemi svojimi močmi deloval(a) za blaginjo Slovenije.*

V konkretnem primeru se potem uporabi samo ena različica — tista, ki pač ustreza vsakokratnemu referentu.

Ujemanje spola samostalnika, ki poimenuje nanosnik, in samostalnika za poimenovanje vloge, ki jo ta zaseda, je obvezno, kadar imamo na voljo ustrezna poimenovanja.

Naslednji zgled je vzet iz razprave J. Toporišiča (1981):

(9) *Danes bom jaz kuharica, ti, žena, pa kosec.*

Spol samostalnika, ki kaže na nanosnik, in spol samostalnika, ki poimenuje vlogo, nista skladna, temveč nasprotna. Kuhal bo moški, kosila bo ženska. Poimenovanji vlog *kuharica*, *kosec* ne sledita pravilu o ujemanju spola samostalnikov za nanosnik in vlogo, temveč načelu pogostnosti. Poklic, ki ga pogosteje opravljajo ženske, je poimenovan s samostalnikom ženskega spola (*kuharica*), opravilo, ki ga najpogosteje opravljajo moški, pa s samostalnikom moškega spola (*kosec*). Načelo pogostnosti, po katerem zlasti najpomembnejše družbene vloge in položaje zasedajo moški, je morebiti vplivalo na neskladja v poimenovanju nanosnikov ter naslovov, vlog in položajev, če te zasedajo ženske.

3. Sklep

Razčlemba pravil, ki omogočajo prikazovanje spolne razlike, je pokazala, da je kodifikacija kategorije 'spol' v oblikoslovno-skladenjska pravila pripeljala do nesomernega razmerja med slovničnimi pravili in prikazovalnimi načeli. Kadar v skladenjskem razmerju samostalnike moškega in ženskega spola zastopa skupna oblika, je ta moškega spola. Razlika v spolu se na teh mestih nevtalizira v prid moških oblik. Spol na teh mestih zaznamuje oblike za moški spol. Zato se v številnih položajih osebe ženskega spola poimenujejo z oblikami za moški spol.

Vendar obstajajo tudi pravila, ki v besedilu omogočajo prilagajanje oblik naravnemu spolu nanosnika: (1) to je razvito (hkratno) dvospolno poimenovanje vlog, poklicev, položajev, naslovov (kmet/kmetica, predsednik/predsednica); (2) pri pokazni rabi samostalniških zaimkov se spol poimenovanja in osebne glagolske oblike prilagaja naravnemu spolu pokazane bitnosti (ti si bila poslanka/ti si bil poslanec); (3) spol samostalnika, ki poimenuje naslove, vloge ali položaje, se ravna po spolu samostalnika, ki poimenuje nanosnik, ki to vlogo ali položaj zaseda.

Literatura

Guenther, S. (1992): Sprache und Geschlecht: Ist Kommunikation zwischen Frauen und Maennern interkulturelle Kommunikation? *Linguistische Berichte* 138: 123-143. Westdeutscher Verlag.

Hepworth, J., Griffin, C. (1990): The »Discovery« of Anorexia Nervosa: Discourse of the Late 19th Century. *Text* 10: 321-333.

Kunst Gnamuš, O. (1995a): Teorija sporazumevanja. Ljubljana: Center za diskurzivne študije.

Toporišič, J. (1981): K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 1981: 79-94.

Toporišič, J. (1984): Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.

O prvi recenziji v novi makedonski književnosti 19. stoletja:

Zora jugoslavjanska od Radoslava Razlaga. Tečaj II. Zagreb 1853* Konstantina Petkoviča

Konstantin Petkovič (1824-1897) se je v Gradu, tja je odšel iz Zagreba, konec avgusta 1852 srečal z Radoslavom Razlagom (1826-1880). Ogletovala sta si lepote mesta. Razlag¹ je bil med štajerskimi Slovenci znana kulturna osebnost in izdajatelj revije-koledarja *Zora jugoslavenska*². Kot pove že naslov, je bila revija prežeta z idejo slovanofilstva. Tudi Petkovič je bil izobražen in se je gibal v krogih, ki so zagovarjali idejo slovanske vzajemnosti in skupnosti ter v katerih je bila želja po združitvi in osvoboditvi vseh Slovanov izpod tuje vladavine središče njihovega idejnega sveta. Srečanje Petkoviča in Razlaga je bilo pomembno za oba. Petkovič je lahko prebiral dva letnika *Zore* in se še bolj navzel vseslovanskega duha, saj je Razlag v podporo ideje panslavizma³ članke tiskal tudi v cirilici in v drugem letniku *Zore* natisnil pripoved Jospine Urbančičeve⁴ *Boris*. Razlag se je zavzemal za splošnoslovanski jezik kot obliko združevanja vseh slovanskih narodov — o čemer je sanjaril tudi Grigor Prličev⁵ — Petkovič pa je objavil svojo prvo različico pesmi *Belgarska devojka i nejzina kletva*⁶, prevedel povest *Boris* in objavil prispevek o drugem letniku *Zore*.

Petkovičeva recenzija Razlagove *Zore* je prva te vrste, ker jo je napisal Makedonec o drugem, tujem delu, ki se nanaša tudi na južnoslovanske narode. Pred tem so v novi makedonski književnosti 19.

* Petkovičev prispevek *Zora jugoslavjanska od Radoslava Razlaga. Tečaj II. 1853* je bil natisnjen v 136. številki časopisa *Caregradski vestnik* 29. avgusta 1853 v rubriki *Slavjanski novosti*.

¹ Prim. Spasov, Aleksandar: Prestojot na Konstantin Petkovič vo Hrvatska i Slovenija 1852 godina, V: Istraživanja i komentari, Skopje 1978, str. 145-158. Petkovič je poslal dve pismi, obe v hrvaščini, v duhu vsesplošnega slovanstva. »Posle dugotumanjanja našao sam mladog i vatrenog slavjana R. R. i posle podne š njime razgledao razne cerkve ...« »Drugi dan, t. j. 30. Kolovoza, rano u 8. satih, posetio me je vrjednii slavenski domorodac i spisatelj R. R. s kojim sam ugodno proveo skoro dva sata, razgovarajući se š njime o jeziku i književnosti našoj, zatim i o ostalih stvarih ...« (Poslanica uredniku *Nevena* M. B. »*Neven*«, Zagreb, Tečaj I, br. 47, 1852, 18. Studenoga, str. 747); poudaril V. T.

² Izšla sta dva letnika *Zore*, leta 1851 in 1852.

³ V uvodniku *Zore* je Razlag poudaril eno svojih najpomembnejših idej slovanske solidarnosti: »U 'Zori' ove godine se nalazi više sastavkov tiskanih cirilicom! jer to je neophodno potrebno, da se i mi zapadni Slavjani, opet pričujemo obćeslavjanskoj azbuki« (Spasov, Aleksandar: Nepoznata stihotvorba na konstantin Petkovič, v: Istraživanja i komentari, Skopje 1978, str. 141).

⁴ V predgovoru k *Borisu* (opomba št. 8), str. 12-13, je Konstantin Petkovič o zgodaj umrli slovenski pisateljici (1833-1854) zapisal: »Ta pripoved ima za nas tudi drug pomen: napisala jo je rodoljubna Slovenka, stara komaj 20 let (rodila se je 1833), ki z iskrenim ženskim srcem ljubi Slovanstvo v naši žalostni Bolgariji. Ta ljubezen do rodu in svojih bratov jo je prisilila, da je pisala med drugim tudi o Bolgarih.« Petkovič nato na straneh 13-15 nadaljuje z navdihnjanim portretom Jospine Urbančičeve, ki je bil objavljen poleg predstavitvenega članka k njeni povesti *Boris v Zori jugoslavenski* leta 1852 (prim. Spasov, Aleksandar: Prestojot na Konstantin Petkovič ..., v: Istraživanja i komentari, Skopje 1978, str. 153).

⁵ Prličev je bil makedonski kritik in prevajalec (prim. Prličev S., Grigor: Odbrani stranici, Skopje 1959, str. 110).

⁶ Spasov, Aleksandar: Nepoznata stihotvorba ..., v: Istraživanja i komentari, Skopje 1978, str. 135-144.

stoletja znani kritični prispevki Teodosija Sinaitskega o knjigi Kirila Pejčinoviča *Utešenje grešnim*⁷ in Konstantina Miladinova *Predgovorot* v Zborniku makedonskih ljudskih pesmi,⁸ vendar gre za makedonska avtorja in makedonski besedili, napisani v posebnih okoliščinah in kot predgovora.

Petkovičeva recenzija je sestavljena iz dveh delov. Prvi govori predvsem o tem, kaj in koliko je v Makedoniji in Bolgariji znanega o drugih slovanskih književnostih. Petkovič na začetku obžaluje in hkrati negoduje, ker je njegov narod premalo obveščen o dogodkih v drugih. Pravi, da je podobno tudi glede pisanja o njihovih delih. Kot primer navaja zbornik *Zora*, ki je pisal o povesti mlade slovenske pisateljice Urbančičeve-Turnograjske *Boris* — bolgarski cesar in objavil njegovo pesem *Bolgarska devojka*. Petkovič predlaga, naj časopisi obveščajo bralce o vsem, kar je napisano v bolgarščini, še bolj pa bi bilo, če bi opozorili, »o čem je treba pisati in kaj tiskati« za šole in bralce. Orisal je skromno stanje makedonske književnosti, njene osnovne potrebe, naloge in nerazsvetljenost ter predlagal, naj kateri od bolgarskih časopisov poroča o novih knjigah, ki jih tiskajo v drugih slovanskih deželah »sevni in zahodni slovanski bratje«. Besedna zveza *slovanski bratje* je zelo značilna za slovanofilski duh, nekak zaščitni znak takratnega časa.⁹

Za recenzenta Petkoviča so bili najpomembnejši tisti prispevki v *Zori*, ki pričajo o tem, kaj so drugi slovanski narodi pisali o makedonski književnosti, predvsem pa (zaradi tega je njegova recenzija zelo pomembna za nadaljnji razvoj makedonske književnosti), kaj in kako so drugi slovanski narodi objavljali, katera idejno-estetska merila so prevladovala in kako naj se zgledujemo po razvitejših književnostih. Zgledovanje po drugih književnostih je temeljna misel Petkovičeve recenzije. Prepričan je bil, da bi bilo koristno tiskati prevode prispevkov o »slovanskih literarnih ciljih, lepo napisane in s koristno vsebino«. Tako ravnanje se je Petkoviču zdelo koristnejše kot nekatere druge samovoljne zamisli in zelo razumno. O tej razsvetiteljski in nujni ideji učenja od razvitejših književnosti je Petkovič pisal tudi v predgovoru k svojemu prevodu *Borisa*: »Če še nimamo svojega, vzemimo kaj od naših Slovanskih bratov, in se potrudimo, kolikor se lahko, za svoj rod, za splošno in svojo korist.«¹⁰

Drugi del Petkovičeve recenzije govori predvsem o koledarju - reviji *Zora*, in sicer o njenem drugem letniku. Petkovič je najprej predstavil izdajatelja Radoslava Razlaga, »ki je eden najvplivnejših in najsposobnejših /slovenskih/ mladih pisateljev«. Nato je, kot je v navadi, naštel, kateri avtorji so sodelovali v drugem letniku *Zore*, in opozoril na nekaj naslovov, vendar, na žalost, poleg ni navedel avtorjev. Poudariti je treba, da so bili prispevki prežeti z duhom takratnega splošnega gibanja, s panslavizmom. O tem najbolje pričajo naslovi prispevkov, besedne zveze s pridevnikom *slovanski*, na primer: *Slavjanska azbuka*, *Gramatika (...)* vseslovanska, *Veroučitelji slovanski* ipd.

Petkovič je bil zelo navdušen, da *Zora* tiska prispevke tudi v cirilici, saj je okolje, v katerem je izhajala, poznalo samo latinico kot uradno pisavo. To se mu je zdelo posrečena poteza, ki je izražala slovansko solidarnost za močno združitev in zблиževanje bratskih narodov. Petkovič je cirilico poveličeval kot najstarejšo in najpomembnejšo pisavo vseh Slovanov. Razumljivo je, da je bil nad združitevno idejo, ki je bila odsev evforičnosti časa in visokih idealov, izvirajočih iz močne ogroženosti zaradi tuje vladavine, zelo navdušen.¹¹ Takratni viharji časi so lahko rodili tudi take

⁷ Pejčinovič, Kiril: *Sobrani tekstovi*, ur. Blaže Koneski, Skopje 1974, str. 51-52.

⁸ Miladinovič, Dimitrija in Konstantin: *Zbornik na narodni pesni*, ur. Haralampie Polenakovič, Todor Dimitrovski, Skopje 1983, str. 7-11.

⁹ Kot potrditev tega navajam nekaj misli iz Razlagovega dnevnika z 19. septembra 1852 po srečanju s Konstantinom Petkovičem: »Srodni dusi u prostranoj Slavii se razumevaju — daj o Bože slogi i vzajemnosti srečen napredek! G. Stojan Dimitrijev Petkovič me poudiše početkom ovoga meseca. Dobro došli pobratimi! (...) iz prostrane Slavii« (poudaril V. T.). Očitno je Razlagovo navdušujoče razmerje do slovenstva in kot njegov prijatelj Petkovič se je tudi sam trudil izbrati primerne in lepe besede.

¹⁰ Boris, пръв християнски цар на България. Публична историjska prikazka, pisana po Slovensky ot Josifine Turnogradske, Carigrad. V6 Typografie-te na Thaddeja Divičiana. 1853, str. 29.

¹¹ Pri Slovencih se je kot odpor proti takratnemu germaniziranju začelo vseslovensko gibanje, v katerem so bili dejavni zlasti sodelavci *Zore*: R. Razlag, Josipina Toman (Urbančič), Lovro Toman, Jos. Radonievč, Davorin, Lovro Vogrin, Caf in

utopije. Čeprav težko uresničljiva, pravi Grigor Prličev, je taka ideja nuja časa.¹² Ravno ta nuja časa je ideološka potreba po združevanju vseh slovanskih narodov v najmočnejšem duhovnem sredstvu — jeziku. V zvezi s tem je Petkovič napisal članek *Crtica za seruskata carica*, objavljen v *Zori*, v katerem hvali moč in lepote ruskega jezika, ki ga govorijo po neskončnih širjavah Evrope in Azije.

Petkovičeva recenzija zbornika *Zora* je kratka in informativna. V prvem delu je kritičen do nerazsvetljenosti svojega malo znanega naroda in navaja konkretne primere. V drugem delu pa bralce zelo na kratko obvešča o vsebini zbornika. Ni ga toliko zanimala sama vsebina, ukvarjal se je predvsem s pisavo in jezikom prispevkov v *Zori*, osnovnima posebnostma takratnega gibanja. Pogrešamo vsaj kako osebno stališče do prispevkov, predvsem literarnih, saj je bil Petkovič tudi sam pisatelj. O *Zori*, ki jo je označil kot zoro jugoslovanske federalistične ideje, je pisal predvsem zaradi vprašanja skupnega slovanskega jezika.

Kljub temu je Petkovičeva recenzija, prva v novi makedonski književnosti 19. stoletja, pomembna, saj je kritično obravnavala domačo intelektualno gluhost in z naprednimi mislimi spodbudila vzvode, ki jih premika književnost — prežemanje, ter je domoljubnemu bralstvu predstavila, čeprav površno, delo iz drugega slovanskega okolja. Pri tem ne smemo pozabiti, da je Petkovič šele začel delati prve literarne korake, saj je bil ravno diplomiral iz slavistike (1851) pri znanem Sreznjevskem in seveda ni imel dovolj literarnih izkušenj, četudi se je že izkazal z umetniško in znanstveno besedo.

Srečanja Konstantina Petkoviča s slovanskimi kulturnimi delavci poleti leta 1852, kako so našega prvega diplomiranega slavista sprejeli tamkajšnji pisatelji, spoznavanje njihovega prosvetnega in javnega življenja, prevod pripovedi Josipine Urbančičeve *Boris* v makedonščino, recenzija *Zore*, objavljena v carigraskem časopisu, poznanje slovenskega jezika in drugo dovolj nazorno priča o poganjkih prežemanja med makedonsko in slovensko književnostjo 19. stoletja.

Vančo Tuševski

Univerza Lorándá Eölvösa v Budimpešti

Prevedla Durda Strsoglavac

Božidar Raič. Za slovansko vzajemnost se je zavzemal predvsem Josipin soprog L. Toman, ki je povečeval mater Slavo (prim. Slovenski biografski leksikon, 12. zv., Ljubljana 1980, str. 99-100). Prim. tudi leksikon Slovenska književnost, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982.

¹² Prim. Stefanija, Dragi: Prličeviot panslavizam, Ohrid 1988.

Maturitetna pisna naloga esejskega tipa (maturitetni esej) iz književnosti – pisanje, ocenjevanje

1. Maturitetni esej in njegov namen

1.1 Definicija

V tem prispevku bomo nanizali nekaj lastnosti maturitetnega eseja o književnosti (pisne naloge esejskega tipa, ki jo bomo za zdaj, zaradi razširjenosti izraza v praksi, imenovali maturitetni esej). Maturitetni esej je maturantovo samostojno zaokroženo pisno (meta)besedilo o književnosti.

Samostojno: nastaja kot sad posameznikovih duševnih procesov, ki zahtevajo največjo stopnjo lastne udeležbe. Gre za t. i. procese sinteze in vrednotenja, ko kandidat iz znanih prvin tvori novo celoto, v kateri po svoje rešuje dani problem.

Zaokroženo: besedilo ima vse potrebne dele (uvod, jedro, zaključek), poleg tega pa je smiselno (ima prepoznaven namen in temo) in sovisno (tj. povedi se med seboj navezujejo) — po Križaj - Ortar, Bešter 1994.

Pisno je tako premišljanje o književnosti na maturi zato, ker zahtevni doživljajsko-miselni procesi, s katerimi se loteva določenega z literaturo povezanega vprašanja, in kompleksnost izraza terjajo od kandidata, da si vzame čas za premislek in ubeseditiv. Tega je pri pisnem posredovanju na voljo več kot pri ustnem, poleg tega pa je ocenjevalcu lažje presojati vse razsežnosti takega besedila v pisni obliki.

1.2 Namen maturitetnega eseja o književnosti

Kandidat naj bi v takem besedilu pokazal eno od dveh književnorepcijskih zmožnosti, kate-

rih razvijanje je temeljni cilj srednješolskega pouka književnosti. Pokazal naj bi bodisi zmožnost literarnega branja (lastne interpretacije leposlovnega besedila na ravni doživljanja, razumevanja, vrednotenja in izražanja) bodisi zmožnost literarnega raziskovanja (primerjalno-problemskega obravnavanja prebranih književnih del) na ravni primerjanja, razvrščanja, sklepanja, vrednotenja.

Glede na temeljne spoznavno-sprejemne in ubeseditivne postopke pri interpretaciji enega ali (pri primerjalno-problemskem obravnavanju) več književnih besedil poznamo dva tipa maturitetnega eseja — interpretativni in razpravljalni esej.

Interpretativni maturitetni esej je kandidatova lastna kritična interpretacija določenega (odlomka) leposlovnega besedila ob razčlenjevanju nekaterih (določenih) tipičnih sestavin. Razpravljalni esej pa je širše primerjalno obravnavanje več prebranih (interpretiranih) književnih del iz maturitetnega tematskega sklopa z vidika določenega »tertium comparationis« (kandidat predstavi svojo tezo, razčlenjuje in primerja nekatere tipične sestavine posameznih del, sklepa, izraža osebno stališče in utemeljuje svoje sodbe).

1.3 Ustvarjalnost in maturitetni esej o književnosti

Oba tipa maturitenega eseja sta po opisanih lastnostih drugotni besedili (metabesedili), ki kažeta kandidatovo zmožnost za dejavni stik (komunikacijo) s prebranim leposlovjem. Ta se vidi predvsem tako, da kandidat piše (neumetnostno besedilo) o prebranem leposlovju — s čimer dokazuje zmožnost reflektirane recepcije

— in pri tem smiselno uporablja književno znanje za reševanje postavljenega problema.

Maturitetni esej se torej ne prekriva z ustvarjalnim (t. i. kreativnim) pisanjem (s pisanjem z ambicijo umetniškega ustvarjanja — »odpiranja in oblikovanja novih svetov« — Trstenjak 1981: 34), temveč s pisanjem »opisnih polog, ... ki pripadajo od predloge različnemu diskurzu, torej drugačni jezikovni 'površini'. Metabesedilo torej posamična protobesedila, njihove skupine in/ali protosisteme parafrazično opisuje, analizira, sintetizira, komentira, vrednoti, aplicira ipd ... « (Juvan 1991: 63-64). V jezikoslovju bi rekli, da je prvotna vloga takega besedila informativna (predstavitvena), vplivajska, poetična itd. pa so drugotne.

In če si še malo pomagamo s psihologijo ustvarjalnosti: Pri maturitetnem eseju gre, kot rečeno, za sintetično oblikovanje že obstoječih sestavin danega problema v novo celoto. Ta proces pa je (po Trstenjaku 1981) lahko manj ali bolj ustvarjalen. Manj je takrat, kadar je zgolj reprodukcija — ponavljanje istega, sicer oblikovanje v celoto, ki pa zgolj sledi klišeju. Bolj pa, kadar so opazne različne prvine ustvarjalnosti v okviru možnosti. — V maturitetnem eseju npr. pri izbiri teze v okviru dane teme in v načinu njenega razvijanja (izvirnost zgradbe), v globini in vsebini razlage in argumentov pri razčlembi razmerij in struktur znotraj literarnih besedil in v primerjavah med njimi (odpiranje in reševanje problemov), v izvirnosti pri vrednotenju prebrane, v slogovni izvirnosti (neklíšejskosti).

Pisanje maturitetnega eseja se torej po namenu in postopkih loči od kreativnega pisanja. Slednje je namreč pisanje (navadno tudi po tematiki) izvirnega umetnostnega ali polumetnostnega besedila, ki nastaja kot bolj ali manj ustrezen ustvarjalni izid različnih faz ustvarjalnega procesa (spoznavanje problema, inkubacija, iluminacija, verifikacija, Pečjak 1975, po Wallasu 1926). Tako nastalo besedilo s prevladujočo poetično, vplivajnsko itd. funkcijo se tudi v šoli vrednoti z (didaktično prilagojenimi) merili literarnega vrednotenja (Blažič 1992) in ocenjuje opisno, ne s številčno oceno.

Maturitetni esej je tako le ena od mogočih oblik pisanja o literaturi v šoli. (Sčasoma se bo po predvidevanjih, oprtih na pričevanja iz tujine in domovine, gojil ob drugih možnostih pisnega

izražanja literarne recepcije in produkcije.) Je pač tip besedila, ki vendarle kaže številne bistvene sestavine literarne recepcije, pa tudi sestavine dijakove mišljenjske zrelosti in izrazne ustvarjalnosti, in je najbližji objektivni merljivosti, potrebni za zunanje ocenjevanje.

Med pozitivne učinke vpeljevanja maturitetnega eseja (poleg pouka, ki se, sodeč po opazovanjih, zdaj veliko intenzivneje in na različnih spoznavno-sprejemnih stopnjah ukvarja z literarnimi besedili, ne le z njihovim kontekstom) spada tudi začetek iskanja razlik med šolskim pisanjem opisnih metabesedil o literaturi in ustvarjalnim pisanjem, kamor uvrščamo tudi esej kot polliterarno vrsto. Te razlike so doslej premalo uzaveščene (zato profesorji pogosto tudi pri pisanju metabesedil pričakujejo bolj umetniško izvirnost kot pa dokaz, da je dijak delo res prebral in dosegel dejaven stik z njim.

Ima pa maturitetni esej predvsem zaradi »pragmatskih okoliščin« zunanjšega ocenjevanja nekatere dodatne posebnosti.

2. Tehnika pisanja maturitetnega eseja (nekaj opažanj)

2.1 Problem navodil

V tuji pedagoški literaturi in književni didaktiki se lahko poučimo o različnih možnostih pisanja eseja. Glavni sta dve: kandidati dobijo le naslov (ponavadi z opisnim podnaslovom) in pišejo samostojno ali pa dobivajo (včasih zelo nadrobna) navodila (tematske sestavine) za pisanje. Vsaj v programu mednarodne mature se pisanje brez navodil zahteva za višjo raven, pisanje z navodili pa za nižjo raven. V obeh primerih, zlasti pri višji zahtevnosti, so kandidati s postopki pisanja take naloge tako dobro seznanjeni, da zmorejo ustreči pričakovanjem in zajeti vse bistvene sestavine problema (dele teme in načine njenega razvijanja) tudi brez navodil (to se pri ocenjevanju tudi pričakuje, ocenjevalci imajo namreč ne glede na svobodo pisanja kandidatov zelo natančna navodila).

Pri nas smo s pisanjem maturitetnega eseja in predesejskih oblik šele na začetku. Niti profesorji niti dijaki, kot kaže delo na seminarjih in izidi dosedanjih preizkusov, še ne poznajo dovolj ciljev in postopkov tvorjenja maturitetnega eseja.

Zato smo se, vsaj v »prehodnem« obdobju, v predmetni maturitetni komisiji odločili za vsakokratna navodila ob naslovu (temi), ki bodo kandidate usmerjala h glavnim vsebinskim problemom (poleg teme so torej dani tudi njeni deli) in sugerirala raven njihove obravnave (da ne bi bila v besedilu le obnova in opisovanje, doživetij ali posameznih sestavin literarnih del, temveč tudi razlaganje in utemeljevanje). Kandidat tako ve, na kaj mora biti pri pisanju posebej pozoren.

Kompozicija besedila (tematska koherenca in izbira teze ter načinov razvijanja teme), poglobljanje v nekatera vprašanja (predstavitev doživljanja, globina razlaganja — iskanje logičnih razmerij, vrsta in količina argumentov in protiargumentov), sintetiziranje, jezikovno oblikovanje pa so odvisni od kandidatovih zmožnosti. — Kandidat torej, v skladu z zakonitostmi sintetičnega mišljenja, tvori iz znanih delov (delov teme, sugestij za nekatere načine razvijanja) novo celoto (Marentič - Požarnik 1991). — Da je to mogoče početi na različne in svojske načine, se lahko prepričamo npr. v Fabb — Durant 1994: 59-60.

Mnenja o navodilih so v praksi sicer različna. Vendar odgovori ocenjevalcev in tudi mnenja nekaterih dijakov, ki so jih anketirali študenti v šol. letu 1993/94, povedo, da je med prvimi in drugimi več zagovornikov kot nasprotnikov takih navodil.

Praksa je tudi pokazala, da kandidat za izhodiščno tezo lahko izbere problem, ki ga sugerira katero koli navodilo, ne pa nujno naslova, ki v formulaciji tudi »ne pokriva« nujno eksplicitno vseh delov teme — vseh navodil. Nekateri dijaki navodilom sledijo po vrsti, čedalje več pa se jih problema loteva po svoje. Nekateri so pri tem (ob izpolnjevanju tematskih zahtev) tudi zelo izvirni — npr. taki, ki v celotno besedilo vpletajo svoje literarno vrednotenje, ki tako postane temeljno ubeseditveno stališče.

2.2 Navodila in ustvarjalnost kandidatov

Ustvarjalnost kandidatov se v maturitetnih esejih kaže z izvirno in prožno izrabo navodil — temeljnih zahtevnostnih parametrov. Kaže se torej v tem, kako kandidati postavljajo tezo, kako vpletajo osebne vtise in argumente, združujejo posameznosti, kako se lotevajo vrednotenja — pa tudi, kako zavestno in argumenti-

rano si »podreajo« nekatera navodila, kako se v izražanju presoj odmikajo od klišejev itd.

Posebno vprašanje je, kako je z »ustvarjalnim izpuščanjem« navodil v nalogi. Najbrž gre za dve vrsti takih izpustov:

— Prvi tip nalog kaže izdelke kandidatov, ki imajo »ustvarjalne ambicije«. Napišejo sicer »dobro«, izrazno in kompozicijsko zanimivo nalogo, ki napravi na ocenjevalca precejšen vtis. Vendar izpuščenih vsebinskih zahtev v navodilih ne nadomestijo z obravnavanjem teme (predpisanega leposlovja) z drugega, samosvojega zornega kota, temveč leposlovje nekako odrinejo v ozadje oziroma se temi vsaj deloma izogibajo. Tako pogosto ni mogoče presoditi, ali so književna literarna dela po programu sploh prebrali oziroma ali sploh znajo brati literaturo, ki je pred njimi. Tako lahko spretno prikrivajo svoje nebranje in neznanje z izrazno spretnostjo, ki jo bolj blag ali manj izurjen ocenjevalec zamenja z ustvarjalnostjo (to na neki ravni tudi je, vendar se besedilo ne približuje ustvarjalnemu dosežku — umetnostnemu ali polumetnostnemu besedilu — toliko, da bi kandidatu spregledali pomanjkljivo povezovanje z literarno predlogo). V takem primeru bo kandidat pač dobil točke za slog, jezik, zgradbo ter odbitek pri manjkajočih vsebinskih postavkah.

— Drugi tip predstavljajo zares izredne naloge, ki prebrano literarno gradivo izrabljajo za lastno ustvarjalno pisanje. Nastane najverjetneje esej kot polliterarno besedilo (npr. »Kmečlovega tipa«), ki združuje interpretacijo prebrane literature in njeno nadgradnjo v skladu s tvorčevim sporočilnim hotenjem, s svojevrstno idejno — tematsko sestavino in s prevladovanjem vplivajnske, poetične idr. vloge v besedilu nad informativno (Hudej 1994).

Vendar so taka besedila med dijaki po naših izkušnjah redka, to pa potrjujejo tudi tuji strokovnjaki (pravijo, da je takih nalog približno 1 %). Ocenjevanje takih esejev bolj upošteva sestavo vsake posamezne naloge kot pa zgolj vnaprejšnja merila. To ocenjevalca ne odvezuje analitičnosti, le da pri tem uporablja tudi dodatna didaktično obdelana merila literarnega vrednotenja, na podlagi

katerih pri zunanjem ocenjevanju napiše številčno oceno (število točk). Ta merila oblikuje sam in jih jasno predstavi ter strokovno (s strokovnimi argumenti, navedbo virov) utemelji v zapisniku. Take naloge bo moral pregledati še tretji ocenjevalec.

3. Vrednotenje in ocenjevanje maturitetnega eseja

3.1 Namen

Maturitetni esej vrednotimo glede na to, ali je kandidat v njem pokazal zmožnost ubeseditve literarne interpretacije ali raziskovalnega (problemsko-primerjalnega) pristopa h književnosti.

3.2 Postopek ocenjevanja

Postopek je razčlenjen v KM (Književnost na maturi 1994). Kot je že tam povedano, gre za kombiniranje dveh ocenjalnih metod, sintetične (holistične) in analitične, ki šele skupaj zagotavljata relativno objektivnost ocenjevanja (absolutna pri takem besedilu ni pričakovana). Za tako ocenjevanje maturitetnih esejev (in drugih besedil učencev) je torej potrebno vsaj dvakratno branje vsakega besedila.

V KM smo prvo branje izenačili s sintetičnim ocenjevanjem besedila kot celote (po vtisu), drugo pa z nadrobnejšo razčlenbo in točkovanjem besedila po priloženih merilih (ki se po vsebini ujemajo z navodili kandidatom).

Vendar nadaljnje izkušnje kažejo, da se sintetična in analitična bralna tehnika v praksi pogosto prepletata. Tako že pri prvem branju tudi analiziramo (iščemo v kandidatom besedilu posamezne sestavine in zapisujemo pripombe o njihovi kakovosti v ocenjevalno shemo) in tudi pri drugem branju vrednotimo besedilo kot celoto. (Tako ravnanje kažejo tudi zapisniki nekaterih ocenjevalcev.) Tak preplet obeh ocenjevalnih metod je ustrezen in odvisen od posameznega ocenjevalca. Pomembno je le, da vsako besedilo ocenjujemo na oba načina, torej:

— sintetično, kot celoto, ki je na nas napravila bolj ali manj ugoden vtis zaradi zrelosti literarnega sprejemanja, prepričljivosti, izvirnosti in obravnavanju tematike, koherentnosti in izkazanih izraznih zmožnosti kandidata; svojo sodbo opišemo (opiramo se na KM:

36-38) in izrazimo z okvirno številčno oceno (od 1 do 5);

— analitično — torej tako, da kandidatovo besedilo razčlenimo — ugotavljamo prisotnost/odsotnost in kakovost z navodili zahtevanih sestavin v njem ter to tudi točkujemo.

Ker mora biti končna ocena maturitetnega eseja izražena s številom točk, morebitno razliko med sintetično in analitično dobljeno oceno (npr. 3 pri sintetičnem branju, 2 pri analitičnem) korigiramo s ponovnim branjem, iskanjem in utemeljevanjem morebitnih dodatnih točk.

Pomembno je tudi, da ocenjevalec vse eseje najprej prebere enkrat in poenoti ocenjevalno tehniko. Šele nato se lotimo drugega branja in dokončnega ocenjevanja.

3.3 Ocenjevalna merila

Merila za ocenjevanje vsebinske plati eseja so precizirana v navodilih vsakokrat sproti. Merila za jezikovno plat ocenjevanja so v KM: 46-47. Z naraščajočimi izkušnjami in opažanji ocenjevalcev pa bo mogoče dopoljevati seznam nekaterih splošno veljavnih meril za obe plati eseja in z dogovorom poenotiti ravnanje v nekaterih dvom zbujujočih primerih.

3.3.1 Nekaj predlogov in opažanj

— Za vsebinske napake odbijemo po 0,5 točke pri najbližji vsebinski postavki, npr. pri oznaki oseb.

— Četudi gre za poskus literarnega vrednotenja, ki torej v argumentacijo vpleta literarne sestavine iz besedila, ne dajemo najvišjega števila točk, kadar je vrednotenje površinsko, omejeno le na eno literarno sestavino in v celoti učinkuje naivno, le malo manj kot zgolj doživljajski opis.

— V primerih, ko del besedila ni v celoti odveč, temveč deloma (npr. natančna obnova), in čeprav posredno, le izpolnjuje določeno vlogo, ravnamo po presoji — upoštevamo, kar se pač da.

— Kadar kakšna napačna nadrobnotost celote ne moti prav posebno (npr. napačno poimenovanje posameznega stilnega sredstva), tega ne štejemo nikamor.

— Za zastranitve v eseju, ki niso povezane z navodili in nimajo nobene vloge (sociologi-

ziranje, moraliziranje), pa odbijamo točke. Za vsako zastranitev, ki je cela poved ali več, odbijemo pri slogu ali vsebini eno točko.

- Za več kot dve zastranitvi v besedilu odbijemo tudi eno točko od zgradbe.
- Za slabo upovedovanje (tvorjenje povedi ali delov povedi) odbijemo 0,5 točke pri slogu ali pri jezikovni pravilnosti.

(Pazimo, tako kot povesod, da za isto napako ne odbijamo točk pri dveh postavkah, ampak le pri eni.)

- Za klišejsko izražanje, ki obsega celo poved ali jo celo presega, odbijemo pri slogu 0,5 do 1 točko.

— Kadar se katera jezikovna napaka (npr. raba vejic) preveč ponavlja (več kot desetkrat), naj se odbije polovica vseh točk za jezikovno pravilnost (torej 3,5 t. samo za vejice).

- Za izviren vsebinski dodatek (prispevek k argumentaciji, povezan s temo), ki presega zahteve iz navodil, dodamo na koncu po lastni presoji do 2 točki k vsebini.

(To je le nekaj predlogov. Popolnejši seznam bo nastajal z izkušnjami in se bo dopolnjeval na seminarjih za ocenjevalce.

Že ti predlogi pa so namenjeni zmanjševanju razlik v ocenjevalni tehniki med posameznimi ocenjevalci.)

Maturitetni esej o književnosti

(povzetek)

- Samostojno, zaključeno, pisno (meta)besedilo o književnosti.
- Dokaz kandidatovih sposobnosti recepcije enega ali več literarnih besedil (interpretacije, primerjanja-raziskovanja: interpretativni, razpravljalni esej).
- Namen besedila pogojuje drugačen tip ustvarjalnosti kot pri ustvarjalnem pisanju.

Maturitetni esej

- metabesedilo — opisna pologa (dokaz zmožnosti lit. recepcije);
- informativna/poetična, vpliv. vloga;
- ustvarjalnost v elementih (preoblikovanje znanega v novo celoto):
  - izbira teze
  - izvornost zgradbe
  - globina in vrsta razlage in argumentov pri analizi in vrednotenju razmerij in struktur
  - izvornost sloga (neklišejskost)
  - izvornost v izražanju doživetja in vrednotenju leposlovja;

Ustvarjalno pisanje

- izvorno umetnostno /polumetnostno besedilo (dokaz nadarjenosti za lit. »produkcijo«;
- poetična/vplivajska, informativna vloga;
- ustvarjalnost (spontano odpiranje in oblikovanje novih svetov) — poglobitvena sestavina procesa in izida:
  - izvornost vsebine in izraza
  - nekonformizem
  - odprtost
  - svobodnost ...

- tema in sestavine so dane;
- vrednotenje; sintetično (po vtisu), analitično (razčlemba besedila po sestavinah, vidnih iz navodil, v izednih primerih z merili za um. ustvarjalnost, ki so dodatna);
- ocenjevanje: številčno;
- tehnika pisanja: mogoča navodila (tema in deli, sugestije za razvijanje).
- tema in sestavine so proste (v šoli včasih deloma dane);
- vrednotenje: literarno — iskanje umetniškosti (subjektivno in z didaktično prilagojenimi merili lit. vrednotenja);
- ocenjevanje: opisno;
- tehnika pisanja: spontano (v šoli so mogoča navodila).

Boža Krakar - Vogel
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Literatura

Daniel Bergez, *Le commentaire composé au baccalauréat*. Hachette 1986.

Milena Blažič, *Kreativno pisanje*. Zavod RS za šolstvo in šport 1992.

Nigel Fabb, Alain Durant, *How to write Essays, Dissertations and Theses in Literary Studies*. Longman, New York 1993.

Sonja Hudej, *Šolske ure besediloslovja*. Zavod RS za šolstvo in šport 1994.

Janko Kos, *Očrt literarne teorije*. DZS 1994.

Barica Marentič - Požarnik, *Poglavja iz didaktike*. N. mesto 1991.

Vrtno se k britanskim spomenikom. Knjige nikjer ne bo mogoče prejeti: je dovolj velika, obsežna in prinaša dostaj najzgodnejšo dokumentacijo o naših prvih zapisi. Knjigo izdajski prevod, kajtič in lonc.

Boža Krakar - Vogel, Nada Barbarič, Rafka Kirm, *Književnost na maturi*. Zavod RS za šol. in šport 1994.

Martina Križaj - Ortar, Marja Bešter, Erika Kržišnik, *Pouk slovenščine malo drugače*. Založba Different d.o.o, Trzin 1994.

Vid Pečjak, *Psihologija spoznavanja*. Drž. zal. Slovenije 1975.

Anton Trstenjak, *Psihologija ustvarjalnosti*. Slovenska matica 1981.

Brižinski spomeniki v italijanščini

Pred skoraj petdesetimi leti je dr. Janko Jež predstavil v Rimu Brižinske spomenike, ki so bili dotlej italijanski javnosti neznano dejstvo. Članek je izšel v reviji *La cultura nel mondo* (Kultura v svetu), dr. Jež pa ga je pisal, ko je predaval na rimski univerzi slovenščino. Ker je bil takrat vodilni slavist na isti univerzi prof. Enrico Damiani, predavatelj za bolgarski jezik, in je ravno ob tistem času končeval svojo zajetno knjigo o slovanskih književnostih, a še ni bil seznanjen z našimi Brižinskimi spomeniki, je vse zadevne podatke takoj uvrstil vanjo. Še po desetletjih univerzitetni profesorji trdijo, da je Damianijevo delo za italijanski prostor najboljša predstavitev slovenskega slovstva. Seveda knjige ni mogoče nikjer kupiti, ker se z njo dogaja to, kar vemo tudi o drugih delih pri nas doma! Pomalem so knjižne prodajalne podobne zelenjavnim trgovinam: kar je najnovejšega, dobiš, kolikor hočeš, kar je izšlo pred nekaj leti, je že zastarelo!

Vrnimo se k Brižinskim spomenikom! Knjige nikjer ne bo mogoče prezreti: je dovolj velika, obsežna in prinaša doslej najizčrpnjšo dokumentacijo o naših prvih zapisih. Knjigo krasila lep italijanščina, živahen predgovor Paola Parovela, jasen faksimile, dodani pa so diplomatski prevod, kritični in fonetični zapis v slovenščini ter italijanski prevod. Nadvse dragocen je zgodovinski pregled dogodkov pred Brižinskimi spomeniki. Prav ta del zgodovine Slovencev je bilo nujno osvetliti italijanskemu bralcu. V tržaški italijanski javnosti ves čas doživljamo izpade, ki skušajo naprtiti slovenskemu delu prebivalstva težke grehe iz zadnje vojne, tako da se je med publicisti marsikdo znašel v polemiki z italijanskim iredentizmom, ki nikakor ni nedolžen pojav v mestu v Zalivu. Prav zato je prevod Brižinskih spomenikov predstavljen kot sočasen pojav z italijanskimi

Placiti Cassinensi, t. j. italijanskimi prvimi zapiski. Težko je demagoge prepričati, da so Slovenci zgodovinski narod. Dr. Janko Jež je dobro preizkušen z nevihtami, ki so se sproščale v italijanskem tisku s hipotezami, da so se naši predniki podali na obalo šele po drugi svetovni vojni, kakor tudi o žaljivih trditvah, da je bila Gregorčičeva poezija zlonamerna.

Tržaška založba *Mladika* in firenška založba *Vallecchi Editore* sta z naslovom *Monumenta Frisingensia* v pravem času predstavili prve slovenske zapiske, ob njihovi tisočletnici.

O Brižinskih spomenikih je bilo veliko napisanega in dognanega, ob raznih priložnostih pa se oglašajo mnenja, da bi morali še naprej iskati doslej neodkrita slovenska besedila v raznih arhivih, ki so jih svojčas prebrskali Slovaki, bi pa utegnili biti v njih še kaj tudi v našem jeziku. Morali bi pregledati padovanske in beneške arhive, saj se v njih nahajajo molitveniki, ki jih že stoletja niso odprli. Poleg tega bi bilo umestno večkrat poudariti, da so bili najditelji dragocenih pergamentov že v začetku prejšnjega stoletja v Brižinju prepričani, da so spomeniki slovenski, medtem ko so nekateri slavisti, zlasti Isačenko, o naši dragoceni listini dvomili.

Ob velikih predstavitvah bi morali zaslužnim možem, ki so ohranili in izročili Brižinske spomenike kulturnemu svetu, dodati še eno ime. To bi bil Friedrich Schnurrer, rektor tübingenske univerze na začetku 19. stoletja. On je namreč Brižinske spomenike izročil javnosti prek Docena in listina je imela odmev v velikih univerzitetnih središčih, ne pa v Ljubljani! Profesor Martin Jevnikar domneva, da niti Kopitar ni doumel, kakšno dragocenost ima v rokah, razumel je predvsem Dombrowski. Vsi zapletljaji, ki so se sprožili od leta 1803., so omenjeni, le da ne v celoti, ker bi sicer brez dodatnih razlag

zavedi bralca, ki bo prvič seznanjen s slovensko kulturo.

V knjigi je italijanskemu bralcu v razumljivi in sodobni italijanščini natančno prevedeno besedilo vseh treh spomenikov. Stil prevodov ustreza pristnosti izvirnika; v tem je odtsnjena vera, s katero se je srednjeveški človek obračal k Bogu. Kesanje, eno pglavitnih dejanj tistega časa, je izraženo v ganljivih detaljih, v svetem strahu pred neznanim; prav vse je prepričljivo, od prošnje za odpuščenje izvirnega greha do grozeče izpostavljenosti pred Gospodom na sodni dan. V natančnem prevodu izzvenijo molitve in obrazec za kesanje drugače kot v slovenščini, ker se tudi poetične strukture med jezikioma ne krijejo. Knjiga je opremljena z vsemi bistvenimi pojasnili, saj mora našim so-

sedom dokazati, da gre za poetično liturgično besedilo, ki so ga še stoletja uporabljali med Slovenci.

Ko smo končno dosegli samostojno državo in ker nekateri verujejo v magijo števila tisoč, ne smemo prezreti, da je tisočletnici Brižinskih spomenikov prvi posvetil veličastno knjigo *Slovensko slovstvo* pisatelj in literarni zgodovinar Anton Slodnjak. To je bilo v letu 1968. Danes smo lahko ponosni na staroste, ki so pravočasno razumeli, da je razlika med književnostjo velikega in malega naroda v tem, da je književnost velikega naroda razbohnana po vsem svetu, književnosti malega naroda pa kradejo ideje, zamolčujejo njeno starost in izvirmost ter jo odri- vajo na rob.

Irena Žerjal

Trgovski tehnični zavod Žiga Zois v Trstu

Zbirka Šolska ura (Didaktične skice)

Zbirko Šolska ura (s podnaslovom Didaktične skice) izdaja Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. Namenjena je učiteljem slovenskega jezika in književnosti v srednjih šolah in seveda tistim učencem, ki se želijo poglobiti v nekatere učne enote. Zbirka je začela izhajati leta 1992, do konca leta 1994 je izšlo 8 zvezkov.

*

Šolska ura z Vladimirom Bartolom (prva izdaja leta 1992, druga 1993, tretja 1994)

Silvo Fatur uvodoma pojasni, da gre v tej knjižici za objavo študij, ki so bile prvič predstavljene na Opčinah in v Trstu na 3. primorskih slovenističnih dnevih spomladi leta 1992.

Zoltan Jan je avtor študije z naslovom *Trivialna literatura v šoli*. Najprej poudari nenadni uspeh Bartolovega Alamuta v tujini. Ta roman vsebuje veliko potez trivialne literature. Bartol se doslej v naši šolski praksi skorajda ni omenjal, uspeh Alamuta v tujini pa je za učitelje izziv, da se ukvarjajo tudi s trivialno literaturo. Ravno z obravnavo trivialne literature naj bi pri učencih preseglj razdaljo med bralnimi navadami in cilji pouka književnosti. Pisec navede temeljne lastnosti trivialne literature, potem pa poda svoje pedagoške izkušnje glede obravnavane problematike. Pot je jasno začrtana in ob ustreznem delu naj uspeh ne bi umanjkal; učenci naj bi se od trivialnih usmerjali h kakovostnim delom, seveda ob čedalje pozornejšem branju besedil.

Študija je za učitelje koristno pomagalo tudi pri obravnavi tematskega sklopa Umetniška in trivialna literatura v 4. letniku srednje šole, končno pa je Bartolov Alamut le dobil svoje mesto v naši šoli, saj je zastopan v Berilu za 3. letnik srednje šole.

Silvo Fatur je prispeval članek *Vladimira Bartola roman Alamut kot domače branje* ob metodologiji problemskega pouka književnosti. Pričujoče besedilo bi dal brati dijakom 3. letnika gimnazije v Sloveniji, oziroma 4. letnika slovenskega liceja v Italiji; to utemeljuje s psihološkim razvojem mladostnika.

V nadaljevanju se sklicuje na Rosandičev Problemski pouk književnosti; glede na njegove postavke naj bi obravnavali Bartolovo besedilo. Upoštevali bi različne dejavnosti učencev — vsak izmed njih bo pozoren na določene prvine v besedilu. Naloge pokažejo, koliko in kako so učenci dojel besedilo.

Na koncu tega prispevka je postavljeno vprašanje, zakaj je roman Alamut uspel. Odgovor: ker je berljiv, ker ima zgodbo. So dela, ki se berejo, in dela, ki se študirajo. Alamut se bere.

Zdenka Blažko je avtorica prispevka *Ajdovski mladostniki o alamutskem svetu*. Njeni učenci so v 3. letniku dobili Alamuta za domače branje. Navaja, kaj so ob branju ugotovili, na kaj so bili pozorni, kaj se jim je zdelo pomembno. Ugotavlja, da so delo postavili višje, kot je postavljeno v slovenski literarni zgodovini in med bralci.

Marjan Štrancar je izdelal didaktično skico z naslovom *Inkvizitorjev svet v Alamutu*. Njegovi učenci so pisali esej, v katerem primerjajo Brate Karamazove Dostojevskega in Bartolovega Alamuta. Pisec ugotavlja, da je v izdelkih veliko citiranja in nepreglednosti, kar daje vtis neenotnosti.

*

Šolska ura s Kosovelovo Kons. 5 (prva izdaja leta 1993, druga 1993, dva dotisa)

Uvodoma sta ponatisnjena začetek in konec poljudno napisane brošure agronoma Alojzija

Jamnika Gnoj je zlato!. Kot vemo, je bil ravno naslov te knjižice povod za nastanek znamenite Kosovelove konstrukcije. Na naslednji strani je faksimile rokopisa Kosovelove Kons. 5.

V kronološkem zaporedju si sledijo literarno-zgodovinska in interpretativna besedila, ki govorijo o obravnavani Kosovelovi pesmi. Nekatera so navedena v celoti, druga le delno. Tu so odlomki iz razprav in študij naših eminentnih literarnih zgodovinarjev in teoretikov (npr. Antona Ocvirka, Franca Zadravca, Alfonza Gspana).

Za njimi so celotni ali le delno navedeni prispevki, v katerih avtorji razlagajo in utemeljujejo svoje poglede na Kosovela in zlasti na njegovo Kons. 5. Zelo tehtna in logično izpeljana je interpretacija Silva Faturja.

Več avtorjev (Janez Vrečko, Miran Hladnik, Marjan Štrancar) opozarja na zelo površne in nedosledne zapise Kons. 5 v dosedanjih objavah. Iz njihovih in tudi nekaterih drugih prispevkov razberemo široko paleto mogočih interpretacij Kons. 5 oziroma celotnega Kosovelovega pesniškega opusa.

Nives Lapanje - Mohorčič v svojem prispevku dokazuje, da je mogoče s primernim pristopom uspešno obravnavati Kons. 5 tudi v 8. razredu osnovne šole.

Zanimiva je interpretacija Bojana Kranjca z naslovom *Matematikov pogled na Kons. 5*. Prispevek nas pouči o tem, da je takšno besedilo mogoče razložiti tudi z drugačnimi, ne le literarnozgodovinskimi metodami.

Osrednji in seveda najpomembnejši del publikacije je prispevek Marjana Štrancarja *Kons. 5 — še vedno izziv učencu in učitelju*. Tu gre za prenos s področja teorije v šolsko prakso. Pisec podaja svoje pedagoške izkušnje z obravnavano učno temo.

V razdelku Cilji prikaže svoj namen in pričakovanja ob obravnavanem književnem besedilu. Poudari, da tej temi namenja več ur, kot ji je namenjenih v učnem načrtu. Didaktično izhodišče naj bi bil pogovor med umetnikom in bralcem. Učenec naj bi doživel avtorjevo izpoved. To naj bi ga peljalo h kreativnemu pisanju. Pomembna je odprtost za nove in nove interpretacije.

Kosovelovi poeziji so v 3. letniku srednje šole namenjene tri šolske ure. Marjan Štrancar natančno izdelal načrt za vsako uro posebej. Ob koncu 3. letnika predlaga *Integrale* za domače branje. Tu se nam postavlja vprašanje smotnosti oziroma izvedljivosti tega predloga. Vemo namreč, da je seznam domačega branja že zaozkrožen glede na veljavni učni načrt, zato je vsakršna širitev obveznosti učencev sporna.

Za 4. letnik so spet natančno podane naloge učencev. V prvi učni uri naj bi učenci ustvarili predvsem čim duhovitejše oziroma izvirnejše interpretacije obravnavanega besedila. Kot primer navaja nekatere najboljše. V drugi učni uri naj bi učenec povzel teze osrednje literature o Kons. 5. Potem naj bi sledila končna sinteza. Nastala naj bi interpretativna sestavljenka — to je nekakšen »novi kons«, izdelan v Kosovelovem stilu. Učenci in učitelj torej sprejmejo izziv — Kosovela razložiti na njegov način. Pisec navede izdelke svojih učencev, za katere lahko ugotovimo, da se vklaplajo v koncept. Lahko torej sklepamo, da je bil projekt uspešno izpeljan.

Na koncu je še oblikovno-slogovna razčlemba. Marjan Štrancar razčlenjuje Kosovelovo pesem glede na obliko in slog ter jo skuša umestiti v sodobni čas. Izkaže se, da pesem deluje sveže, da je torej sodobna, saj jo brez težav postavimo v sedanjost. Kons. 5 se tako prelije v naš čas, govori torej nam in zdaj.

*

Jana Kvas je avtorica dveh šolskih ur. Prva je *Šolska ura z Gregorjem Strnišo*, podnaslov *Interpretacija poezije* (izdano leta 1993).

Uvodoma Strniševo poezijo označi kot upesnjeno filozofijo o vesolju. Opozori, da so za dojetje in sprejemanje te poezije potrebne nekatere umske zmožnosti. Zato predlaga, da obravnavi te poezije posvetimo več kot eno šolsko uro. Svoj prispevek imenuje *varianta*.

V osmih točkah pojasni smisel branja in interpretacije v procesu literarne vzgoje.

Metodična *varianta* »A« je naravnana na to, da pesništvu Gregorja Strniše namenimo tri šolske ure. Prvo uro predstavimo avtorjevo osebnost, predvsem njegovo pojmovanje pesniškega vesolja. Kot vir naj služi razlaga samega avtorja. Pot od biografskih okoliščin in avtorjeve filozofije

fije k obravnavi konkretnih besedil Kvasova utemeljuje z zahtevnostjo Strniševe poezije.

Za temeljno razumevanje Strniševe lirike navede ključne življenjepisne podatke in pesnikov ustvarjalni opus. Kot pomagalo uporablja avtorjevo spremno besedo k izboru Vesolje (citati počasi uvajajo bralca v samosvoj pesnikov svet), misli, povzete iz pogovora v Kranju in iz njegove razprave Relativnostna pesnitev.

Ura interpretacije 1: Mozaiki

Avtorica najprej poudari zadrego učiteljev književnosti ob interpretaciji lirike. Predlaga interpretacijo »nekje med gledališčem in znanstveno delavnico«. Pri šolski interpretaciji lirске poezije se izgublja racionalni del, ker je lirska poezija pač subjektivni svet. Za takšno interpretacijo je potrebna predvsem občutljivost učenec. Vemo pa, da učenci raje berejo fabulativno prozo. Učitelj mora s svojimi interpretacijami spremeniti učenčevo razmerje do poezije. Če to doseže, bo učenec začel poezijo globlje dojemati.

Besedila, primerna za interpretacijo, so vzeta iz ključnih Strniševih zbirk. Prvo besedilo, Mozaiki, interpretira učitelj sam. Sledi vodena interpretacija. Načrtovana pot pelje od občutja do interpretacije v ožjem smislu; ta poleg čustvenih prvin vsebuje tudi razumske. Učitelj naj učenca navaja na sintetično in kritično branje. Od besedilnih prvin pridemo do pesniškega jezika. Kasneje interpretacija postane problemski pouk, kjer učenci problem odkrivajo sami.

Ura interpretacije 2: Večerna pravljica

Tokrat je interpretacija vodena (določena je z učnim načrtom). Kvasova to uro imenuje metodična varianta »B«, če obravnavamo samo to Strniševo besedilo. Potek učne ure je natančno določen. Učenci poprej dobijo natančne naloge. Pesem preberejo vsi, naloge pa dobijo po skupinah. Učna ura poteka po metodi celostnega učenja. Interpretacija je vodena, saj učitelj pripravi teze ali vprašanja. S tem, da učenci kritično analizirajo opravljene dejavnosti, se usposablajo za samostojno interpretacijo. Sledijo vprašanja in navodila za vodeno interpretacijo ter primer miselnega vzorca.

Ura interpretacije 3: Cikli

Tretja učna ura je izpeljana kot samostojna interpretacija ciklov, ki so jih učenci že poprej prebrali. Osredinimo se na idejno razčlemba. Delo poteka po skupinah, učiteljeva navodila so le splošna. Vsaka skupina izdelava svoj miselni vzorec. Kot sinteza je izdelan pregledni vzorec.

V sklepu so zgoščeno podane temeljne poteze pesnikovega razvoja, isto pa je potem prikazano še v miselnem vzorcu.

Na koncu avtorica omeni še varianto »C«, po kateri bi se zaradi zahtevnosti izognili obravnavi Strniševe poezije v srednji šoli. Vendar je zaradi nedvomne kakovosti njegovega ustvarjalnega opusa takšno početje nedopustno.

*

Druga šolska ura, ki jo je prispevala Jana Kvas, ima naslov *Šolska ura s Kajetanom Kovičem*, podnaslov *Stopinje k Južnemu otoku* (izdano leta 1994).

Učni načrt določa, da v srednji šoli obravnavamo dve Kovičevi literarni besedili: Psalm in Južni otok. Zato osrednji del publikacije sestavlja interpretacija teh dveh pesmi. Interpretacije drugih pesmi so dodane z namenom, da izhodiščni besedili lažje umestimo v Kovičev pesniški opus ali da jih uporabimo, če njegovo poezijo obravnavamo v več kot dveh šolskih urah.

Prvi del študije ima naslov *Pesnik na poti*. Tu so navedene nekatere pesnikove izjave, ki naj služijo kot kompas na poti k Južnemu otoku. V zgoščeni obliki je podan Kovičev pesniški razvoj do zbirke *Ogenjvoda*.

Drugi, osrednji del, je poimenovan *Stopinje k Južnemu otoku*. Najprej je naveden Kovičev moto v zbirki *Pesmi štirih*, sledijo načelne izjave štirih avtorjev o svojih pogledih na poezijo. Potem se avtorica loti obravnave ključnih Kovičevih pesmi od *Pesmi štirih* do zbirke *Labrador*. Domiselno jih imenuje *Pesmi — stopinje*, s katerimi se bližamo Južnemu otoku. Interpretacije so izčrpne; če je le mogoče, avtorica poišče vzporednice z literarnimi besedili drugih piscev.

Ko pride do pesmi *Psalm*, v obliki nalog poda prvine interpretacije. Interpretacija pesmi *Psalm* je natančna in, to je posebno pomembno, večni-

vojska. Enak postopek uporabi pri pesmi Južni otok.

Na koncu je povzetek, v katerem so podane bistvene ugotovitve.

To »učno uro« odlikuje izviren pristop, preglednost in doslednost pri izpeljavi postavljenih naloge.

*

Šolska ura s Prežihovimi Samorastniki je posvečena 100-letnici rojstva Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca (izdano leta 1994, dva dotisa).

Marjan Štrancar najprej utemelji namen te Šolske ure. Voranc je nedvomno pomemben slovenski kulturni ustvarjalec, kar upošteva tudi prenovljeni učni načrt.

Janez Mrdavšič monografsko predstavi Prežihovo življenje in delo; prispevek je dokaj ilustrativen in pregleden.

Silvo Fatur je avtor članka *Prežihov Voranc, kot ga lahko predstavimo v srednji šoli*. Gre za ponatis objave iz JiS 1973/74, ki se nanaša na tedaj veljavni učni načrt. Takrat se je Vorancu zaradi političnih razmer namenilo bistveno več pozornosti kot zdaj. Fatur za obravnavo Vorančevega opusa nameni kar pet šolskih ur. Zanimivo je, da se osredini na manj obravnavano besedilo Prvi spopad in ravno to uporabi za predstavitev pisca.

Članek je pregleden in metodološko dosledno izpeljan.

Marjan Štrancar je izdelal didaktično skico interpretacije z naslovom *Prežihov Boj na požiralniku*. Najprej prikaže nastanek besedila in pojasni vzroke za nastanek. Nato navede literarnozgodovinske in interpretativne odkruške (kaj so o tem delu zapisali drugi). Sam izhaja iz grotesknosti kot ene izmed prvin Vorančeve pripovedne proze. Iz tega izhodišča gradi tudi svojo interpretacijo. Ob delu z besedilom naj bi učenci s pomočjo učitelja ugotavljali in razčlenjevali prvine grotesknega v vseh plasteh literarnega dela. Pisec pravi, da je groteskno osrednja odlika tega Prežihovega besedila.

Isti pisec je prispeval tudi študijo *Šolska ura s Samorastniki (gradivo za analizo in interpretacijo)*. Uvodoma pojasni nastanek te povesti, na-

to navede, kako so to delo označili razni literarni zgodovinarji in teoretiki. Vpraša se, ali so Samorastniki novela ali povest. O tem naj bi se s pomočjo literarno-teoretičnih pomagal odločili učenci. Marjan Štrancar delo imenuje povest. Hkrati se odloči za t. i. problemski pristop k besedilu.

Sledi interpretacija Samorastnikov. Izhaja iz posameznih sestavin besedila in jih razloži oziroma umesti v kontekst. Učence ves čas spodbuja k lastnemu premisleku o posameznih sestavinah besedila. Poudarek je na več poteh oziroma možnostih interpretacije, vse pa izhajajo iz besedila samega. Ob koncu študije pisec poda sugestije za pisno esejistično razmišljanje (navede seznam tem za pisanje).

Zinka Zorko je avtorica prispevka *Dialektizmi v Boju na požiralniku in v Samorastnikih*. Avtorica poudari, da je Prežih pisal v knjižnem jeziku, v pripovedno prozo pa je vpletal stalne besedne zveze, izreke iz ljudske modrosti. Sledi navajanje in obravnava dialektizmov iz Boja na požiralniku in Samorastnikov. Končna ugotovitev je, da je Voranc prešel iz domače govorice v knjižni jezik, vendar pa ni skrival svojih narečnih korenin.

Marjan Štrancar na koncu zvezka predstavi naloge, ki se nanašajo na obravnavani Prežihovi literarni besedili. Izhajajo iz pozornega branja samih besedil. Nekatera vprašanja so nejasna (niso dovolj definirana), zato bodo učenci nanje težko zadovoljivo oziroma pravilno odgovorili.

*

Uvodničar v naslednjo Šolsko uro opozarja, da je bilo zbirki med uporabniki večkrat očitano, da se ukvarja le z literarno problematiko, nič pa se ne posveča jeziku. Zato so Janez Dular, Marija Končina in Mojca Bavdek pripravili **Šolsko uro z neumetnostnim besedilom** (prva izdaja leta 1994, druga istega leta, en dotis). Gre za gradivo, ki je nastalo za seminarje in na seminarjih za srednješolske profesorje v šolskem letu 1993/94. Te naloge so bile namenjene pripravi na poskusno maturo.

Prve tri vzorčne razčlembes so pripravili avtorji knjižice in so bile uporabljene kot delovno gradivo na seminarjih. Nadaljnje tri so nastale v delovnih skupinah. Dve razčlembi sta objavi predmaturitetnega preizkusa v 4. in 3. letniku,

na koncu pa je objavljena še pola za preskusno maturo. Vsi primeri razčlemb imajo navedene tudi rešitve nalog.

Teh devet primerov razčlemb neumetnostnega besedila je nastalo v pripravah na maturo. Lahko ugotovimo, da zaobsegajo kar nekaj besedilnih vrst oziroma funkcijskih zvrsti. Tipi nalog so dokaj raznoliki in se skušajo spopasti tudi s problemom različnih težavnostnih stopenj.

Objavljeno gradivo bo zagotovo v pomoč učiteljem in zlasti učencem pri pripravi na maturo.

*

Tudi *Šolska ura s SSKJ* (izdano leta 1994) se, kot pove že naslov, posveča jezikovnim vprašanjem. Njen namen je, da bi učitelji slovenskega jezika pri delu v razredu pogosteje uporabljali Slovar slovenskega knjižnega jezika. Zaradi domneve, da se SSKJ pri pouku premalo uporablja, so organizatorji 5. slovenističnih dnevov v Kopru posvetili okroglo mizo ravno tej temi.

V prvem prispevku Branka Lazar najprej pregledno prikaže dosedanje slovensko slovaropisje. Nato predstavi nastajanje Slovarja slovenskega knjižnega jezika od začetkov do izida zadnje knjige.

Sonja Starc je avtorica prispevka *Delo s SSKJ pri pouku slovenskega jezika*. Njena izhodiščna teza je, da se dijaki pisno in ustno čedalje slabše izražajo. Med svojimi učenci je izvedla anketo, ki je potrdila njeno trditev. Zato predlaga pogostejšo uporabo SSKJ pri pouku slovenskega jezika. Sledi prikaz njenih učnih metod, katerih cilj je, da bi dijaki čim več uporabljali SSKJ. Navede seznam gesel, ob katerih dijaki odkrivajo, kako v slovarju najdejo razne podatke. Gesla so dovolj raznolika, da ponazorijo bogastvo jezikovnega gradiva. Ob delu dijake usmerja z vprašanji, ki jih uvajajo v pozorno branje. Ob koncu dijaki sami sestavijo geselski članek oziroma lastni slovarček. Sklep je logičen: če se dijaki navadi uporabe slovarja, se bo ob tem naučil tudi natančnejšega izražanja.

Marija Mercina je prispevala sestavek *Kam s Pleteršnikom?* Njen prispevek ima tri dele. V prvem govori o Pleteršniku in njegovem delu. Sledi avtoričino samospraševanje o smiselnosti rabe Pleteršnikovega slovarja pri pouku slovenskega jezika, saj ta ni naveden ne v učnih

načrtih ne v katalogih znanj. Kritično oceni sedanjo pedagoško prakso glede obravnavane tematike. Nato prikaže svojo rešitev, zato predstavi učno uro s Pleteršnikovim slovarjem (najprej naloge učencem, sama učna ura, domača naloga). Sledi prikaz izvidov njene ankete med učenci. Ob koncu avtorica poda svoje razmišljanje o Pleteršniku in njegovem času.

Sestavek *Metoda igre pri slovarskem delu jezikovne vzgoje* je prispevala Vera Tuta Ban. Avtorica opozarja, da je zlasti v manjšinskih šolah nujno posvetiti skrb širjenju besednega zaklada, saj se tako izognemo občutku manjvrednosti. Razloži svojo metodo slovarske vzgoje pri pouku v osnovni šoli. Kot temeljno nalogo uporabi igro, saj tako učenci lažje pridobivajo jezikovno znanje.

Boris Pangerc je avtor prispevka *Nekaj misli o vlogi in pomenu narečja v učnovzgojnem procesu obveznega šolanja*. V njem podaja svoje desetletne pedagoške izkušnje na nižji srednji šoli v Dolini pri Trstu. Tamkajšnji otroci živijo v jezikovno zelo občutljivem območju, zato so pri jezikovnem pouku potrebni zelo pretehtani postopki. Pangerc predlaga (oz. prakticira), da v šoli uporabimo narečje kot didaktično in pedagoško prvino. Učenec tako postopoma preide pot med narečjem in knjižnim jezikom. Tudi to je ena od poti, ki pri mladem človeku utrjuje občutek narodne zavesti.

V prilogi pisec poda nekaj primerov, ki dobro ponazorijo njegovo delo v razredu.

Silvo Fatur je prispeval esej *Življenje naših besed*. Gre za pregled dodatka k zadnji knjigi SSKJ, kjer so navedene besede, ki jih je uveljavil najnovejši čas. Fatur razvrsti besede glede na posamezna pomenska področja, hkrati pa jih duhovito komentira. Ob koncu eseja je premisleka vredna ugotovitev, kako hitro posamezne besede, ki so v nekem obdobju povsem navadne, odidejo v »ropotarnico zgodovine«.

*

Sonja Hudej je avtorica *Šolskih ur besediloslovja* (izdano leta 1994). Podnaslov *Temeljni pojmi besediloslovja in jezikoslovne (lingvistične) analize besedila* nakazuje bistvo obravnavane tematike.

Avtorica uvodoma pojasni, da je knjižica namenjena učiteljem in učencem kot pomožno

gradivo pri učenju besediloslovja in sporočanja. Pri tem upošteva zahteve, ki jih predpisujeta Predmetni izpitni katalog za maturo in Katalog znanja iz slovenskega jezika in književnosti na štiriletnih srednjih šolah. Poudari, da je pri obravnavi treba dosledno upoštevati postopnost in sistematičnost, če hočemo doseči postavljene cilje.

V prvem poglavju zgoščeno razloži temeljne pojme besediloslovja. Drugo poglavje obravnava pomensko razčlenjevanje in razumevanje besedila: Natančneje so določeni termini propozicija, vsebovano in sklepanje ali podmena. V tretjem poglavju je prikazana analiza slovnične povezanosti v besedilu. Četrto poglavje nakazuje štiri mogoče oblike razvoja teme v besedilu (tipi tematske strukturiranosti). V petem poglavju se obravnava funkcija (vloga) besedila. Temeljna teza tega poglavja je, da je sestava besedila podrejena namenu avtorja v določenih okoliščinah.

Teoretična dognanja publikacije so praktično preverjena v šestem poglavju, kjer avtorica razčlenjuje eseja M. Rožanca *Katolicizem* in M. Kmecla *Staromodno* posvetilo.

Zvezek, ki ga je prispevala Sonja Hudej, je napisan zelo sistematično, zgoščeno, v pregled-

nem in logičnem zaporedju. Posebno odliko mu dajejo številni primeri, ki dobro ponazarjajo teoretična dognanja. K razumevanju in nazornosti prispevajo tudi grafični prikazi nekaterih primerov.

*

Založba napoveduje izid naslednjih treh zvezkov zbirke:

- Šolska ura s Kafkovo *Preobrazbo*
- Šolska ura z Grumovim *Dogodkom v mestu Gogi*
- Šolska ura s Pavletom *Zidarjem*.

Za sklep lahko poudarim, da zbirka *Šolska ura* nedvomno uresničuje cilje, ki jih je predstavil Silvo Fatur v predgovoru k prvemu zvezku. Pisci prispevkov v zbirki objavljajo svoje velikokrat nove in izvirne pristope oziroma rešitve nekaterih jezikovnih in književnih vprašanj. Vse to delo je seveda namenjeno izboljšanju in posodabljanju didaktike slovenskega jezika in književnosti, hkrati pa pomeni spodbudo stanovskim kolegom za lastno iskanje.

Načrtovalcem zbirke bi priporočil le, naj v prihodnje bolj upoštevajo razmerje med zvezki z literarno in jezikovno tematiko.

Ludvik Lazar

Srednja šola za elektrotehniko in računalništvo v Ljubljani

Jezik in slovnstvo, Letnik 40, 94/95, št. 7

Miran Hladnik

UDK 007:681.3:82.0

ELEKTRONSKI LITERARNOVEDNI VIRI IN RAČUNALNIŠKO PISANJE

Na rast svetovnega elektronskega informacijskega sistema je vplival hiter razvoj računalniških omrežij. Posledica tega je tudi nastanek velikega števila različnih podatkovnih zbir, tudi bibliografskih in tekstovnih, ki so zanimive tudi za literarne zgodovinarje. Istočasno pa je tehnološki razvoj avtorje »prisilil«, da pišejo neposredno v računalnik, kar od njih terja drugačno oblikovanje besedil.

Jezik in slovnstvo, Letnik 40, 94/95, št. 7

Olga Kunst Gnamuš

UDK 808.63-553

RAZMERJE MED SPOLOM KOT POTEZO REFERENCE IN SPOLOM KOT SLOVNIČNO KATEGORJO

Razmerja med slovnično kategorijo spola, ki je odvisen od oblikoslovnih in skladajskih pravil slovenskega jezika, in naravnim spolom kot potezo reference so pravzaprav odvisna od razmerij med slovničnimi pravili in načeli prikazovanja ali prezentacije, pri čemer se slovnična pravila pogosto ne ujemajo s prikazovanjem naravnega spola in tega praviloma nevtralizirajo ter izrazijo z oblikami, ki so značilne za besede moškega spola.

Iztek in slovestvo, Vol. XL (1994/95), No. 7

Olga Kunst Granus

UDK 808.63-553

RELATIONSHIP BETWEEN SEX AS A FEATURE OF REFERENCE AND GENDER AS A CATEGORY OF GRAMMAR

The relationships between grammatical gender, which depends on the morphological and syntactic rules of the Slovene grammar, and sex as a feature of reference, actually depend on the relationships between grammatical rules and principles of presentation, with grammatical rules frequently not according with presentation of sex, usually neutralizing it by using forms characteristic of masculine gender.

Iztek in slovestvo, Vol. XL (1994/95), No. 7

Miran Hladnik

UDK 007:681.3:82.0

ELECTRONIC LITERARY STUDIES SOURCES AND HYPERTEXT

One of the main factors in the growth of the global electronic information system has been a fast development of computer networks. It has resulted in a large number of various databases, including bibliographical and textual ones, which are of interest for literary historians. This technological development has also »forced« authors to start writing directly into the computer, which calls for a different text design and editing. This development has »forced« authors to switch to a direct use of computers in their text production. The next technology demands a different approach to text production and editing.